

Rista Begên Kurdan di Îstîqrara Civakî ya Eşîran de: Mînak Balokan

Ayhan YILDIZ

Beşa Ziman û Çanda Kurdî- Enstituta Zimanên Zindî Li Türkiye- Zanîngeha Artukluya Mêrdînê/ Türkiye

Puxte:

Balokî, di serdema xwe de li herêma Begên Xerzan ji heft qebîleyên eşîra Bekiran, qebîleyeke serekî ye. Zemanê ku li vê herêmê sîstema mîrektîyê hatîye lawazkirin, qewm, qebîle û eşîrên herêmê tûşî rûdanên trajîk hatine. Mîna hin qebîleyên din, îstîqrar û aramîya vê qebîleyê jî xerab bûye. Îro, tenê nav û dengê wê û hinek navên erdên wê mane. Ji ber hincetê, ji bo ku ev rewşa problematîk a vê qebîleyê, bi helwesteke akademîk bihê tesbîtkirin û rêya çareserîyê jê re bihê dîyarkirin, ev lêkolîn hat kirin. Lewra rewşa vê qebîleyê wekî pirsgirêka lêkolînê hat hilbijartin. Bi armanca ku sersedemên û pirsgirêkê bihên dîyarkirin, bi refleksa metodolojîya mêjûya zarekî, ji rêbazên komkirina daneyan, bi rêya teknîka hevdfîtin û çavdêrîyê, ji populasyona lêkolînê, ji devê çavkanîyên zindî dane hatin komkirin. Bi taybetî şênîyên navsere û pîr ên vê qebîleyê û qebîleyên din, bi rêya cîhazên dengqeydkirinê û kamerayê agadarî hatin wergirtin. Bi tevî vê, ji belgeyên dîrokî û ji lîteratura nivîskî ya têkildarê mijarê sûd hat wergirtin. Dokumanên tapûyan û dekontên ku bêca wan dîyar dikin hatin berhevkirin. Di encama xebata sehayî û analîza raborîya wê ya dîrokî de derket holê ku giregirên Balokan, di serdema xwe de çawa ku endamên giring ên terîqetên mezin ên herêmê bûne, li kêleka Mîrê Xerzan li dijberî artêşa Rûs ketîye herbê, bi binemala Cemîl Paşayê Dîyarbekir, xuyanîyên eşîra Xîyan û rihspîyên gelê Ermen re jî dost bûne. Bi lawazketina Begîtiya Xerzan û bêfonksîyonketina dezgayên dînî-civakî yên mîna tekya û medreseyên herêmê re, malmezinên vê qebîleyê, digel qebîleyên din ên eşîrê û hin eşîrên cîran, ji ber dozên erdan ketine nav rewşeke qaosî. Pîr û pergala birêvebirîya wê hatîye xerabkirin û axa wê hatîye xesibkirin. Bavikên wê ji hev û din belav bûne û jîyana wan a civakî derbên mezin xwarîye. Balokî di dozên xwe yên ber şerîetê de mafdar hatine dîtin, lê qebîleyên din ev yek qebûl nekirîye û wan dozên xwe

carinan bi rêya dadgehên fermî, carinan bi rêya hiqûqa urfî li gor dilê xwe çareser kirine. Dozên xwînê yên di navbera wê û qebîle û eşîrên din de nehatine bidawîkirin û neyartî bi dawî nebûne. Zêdetirî sedsalekê ye ku jîyana civakî ya vê qebîleyê di nav bêstîqrarîyê de ye. Ji ber ku heta niha birêvebirên eşîra Bekiran û dezgayên din ên têkildar ev kêşe çareser nekirîye, zerarên mezin gihastine vê qebîleyê, eşîrê û herêma wan. Hîn jî ji çend salan carekê çend malbatên ji vê qebîleye û qebîleyên din ên ku dest danîne ser milkên wan, li hev radibin pêdarê û rûdanên trajîk berdewam dikin. Dosyayên wan ên di mehkemeyên fermî de berdewam dikin. Dijminahîya navbera wan nifş bi nifş kûrtir dibe. Heke çareserîyeke adilane di wan de neyê pêkanîn, wisa dîyar e ku dê hîn jî berdewam bike. Heke bi alîkarîya birêveberîyeke mafparêz bi awayekî adilane ev kêşe bihata çareserkirin, çawa ku dê ev qebîle ji vê rewşê rizgar bibûya, hêvîdarîyek çê dibû ku dê qebîleyên din ên eşîra Bekiran, eşîrên herêmê, gelê kurd û hikûmeta desthilatdar jî paya xwe ji aramîya wan wergirta.

Peyvê Sereke. *Mîrên Kurdan, Begên Xerzan, Eşîrên Kurd, Bekiran, Balokan*

Destpêk

Lêkolînerê vê xebatê, gava dîroka wan rêzerûdanên ku di salên 1925an de li herêma wî qewimîbûn xwend, dît ku ji giregir û xuyanîyên çend qebîleyên eşîra Bekiran, 17 kesên navdar, di pey rûdaneke mezin a navbera artêşa Tirkîyeyê û eşîrên herêma Xerzan de hatine desteserkirin û li bajarê Xarpêtê hatine bidarvekirin. Dengbêjên herêmê li ser van serokên bavik û qebîleyan zêmar gerandine¹⁵ û di nav gelê herêmê de hîn jî ew distrên. Bi tevî ku Balokî jî qebîleyeke ji eşîra Bekiranîyên Xerzan e û giregir û xuyanîyên wê yên navdar hebûne, navê kesekî ji wan di nav van girtîyan de tune ye. Ev jî bû sedemekî giring ê mereq û dijnerehetîyê. Lewra wî da pey şopa wan û xwest lê bikole bê ka gelo çima wisa bûye. Herwiha, bi tevî ku wekî şênîyekî vê deverê, mirov çavê xwe li vê herêma navbehskirî digêrîne, dibîne ku her qebîleyeke eşîra Bekiran xwedan çend gundan e, ne navê vê qebîleyê maye, ne jî gundekî wê yê xweser. Bivê nevê mereqa mirov li ser lêkolîna dîrokî ya vê qebîleyê zêdetir dibe. Gava mirov çavê xwe li lîteratura vê qadê digêrîne, wisa agahîyeke dîrokî ya nivîskî ku rasterast li ser vê mijarê hatibe dayîn jî nabîne. Lewra hat dîtin ku “valahî”yek di vê biwarê de heye û mirov dikare li serê bixebite. Nexwe dîroka wê bihê lêkolîn, dibe ku serdemeke dîrokî ya herêmê û eşîrê ronahitir bibe. Ji vî alîyî ve wekî mijareke giring xuya dike. Li ber destê vê lêkolînê, li gundê Holê, bavîkekî navdar bi navê Mala Dirbo heye û hemû gundên derdorê dîyar dikin ku ev bav, bi eslê xwe ji qebîleya Balokan e. Ev jî wekî cihekî qada lêkolînê, ji boy

bidestxistina dane û agadarîyan, rêya xebatê hêsantir dike. Herwiha çawa ku derfetên dem û mesrefa maddî yên lêkolînerê vê xebatê hebûn, paşxaneyêke lêkolîner a di biwarê metodolojîya lêkolînên zanistî de jî hebû. Jixwe ew wekî şênîyekê herêmê ji mêj ve çavdêrê vê pîrsgirêkê bû jê re wekî qadeke zêde mereqawer dihat.

Problema Lêkolînê

Ji binemala vê qebîleya Balokan, bi navê Mala Dirbo û Mala Bego, du bavên mezin mane. Mala Dirbo jî, nîvê wê li gundê Holê maye, nîvê wê yê din li deverên din ên dinyayê belav bûye. Ji bavikê Mala Bego tu malek li vî gundî nemaye, hinek li gundên deştê mane, hinekan koçî Serhedê kirîye, hinekan jî koçî bajarên rojavayê Tirkîyeyê kirîye. Pîrsgirêkên erd û milkî yên bavikê Mala Dirbo bi bavik û qebîleyên din ên eşîrê re hîn jî berdeham in. Çend bavikên din ji eşîrê hatine ketine gundê wan û navbera wan ne xweş e. Ji ber dozên erdan, şer û pevçûn di nava wan û qebîleyên din de derketine, rûdanên trajîk qewimîne û îro hizûra wan û gundîyên wan ne xweş e. Ev rewşa ha, bivê nevê wekî “pîrsgirêk”ekê li pêşîya mirovan disekine. Çawa ku ji navê mijara vê lêkolînê jî diyar dibe, hîpoteza vê lêkolînê, di destpêka xebatê de ew e ku ev bêstîqrarîya qebîle û eşîran, yan ji ber hovîtiya wan e, yan jî ji ber lawazketina desthilatdarîya mîrên herêmê ye. Çinku sîstema mîrektîyê, zemanê ku di îstîqrara civakî ya eşîran de karîger bûye, rûdanên wisa fecî û trajîk zêde neqewimîne. Îca ji bo çareserkirina vê pîrsgirêkê jî, çend pîrsên bi vî rengî derdikevin pêşber:

“Gelo ev qebîle çima wisa ji hev belav bûye? Ma pêşîyên vê qebîleyê di wextê xwe de zalim bûne? Gelo pêşîyên wan li gelê Ermen zilim kirîye, erdê wan xesb kirîye ku ev mûsîbet hatine serê wan? Ma pêşîyên wan, erd û milkê qebîleyên din û gundên din xesb kirine ku wisa bê pişt û bê al perîşan mane? Digel ku sê gundên Çelikan û çend gundên Mamûdkan, Çorepan, Şewlîkan û Smayîlkan hene, gelo çima gundekî mezin ê Balokan jî tune ye? Gelo ev rewşa nexweş, heta kengê dê berdeham bike? Gelo ji ber ku pergala mîrektîya Xerzan lawaz ketîye ev şer û pevçûnên dijwar qewimîne?”

Gava mirov li rewşa vê pîrsgirêkê dinihêre, dibîne ku ji hêla rewşa civakî ya gelê Kurd ve xwedan cihekî giring e. Herwiha ji ber ku derfetên dem û taqet û mesrefa maddî jî dest didin û paşxaneyêke me ya pêkanîna metod û teknîkên lêkolîneke zanistî jî hene, me guncaw dît ku li serê bixebitin.

Bi armanca ku ev rewşa problematîk a vê qebîleyê, bi helwesteke zanistî bihê tesbîtkirin û rêya çareserîyê jê re bihê diyarkirin, ev lêkolîn hat kirin.

Lewra hedefa serekî ya vê lêkolînê ew e ku alîyên dîrokî yên qebîleyê li ser bingeha metodolojîya “mêjûya zarekî” bi delîlên pêbawer ronahî bike û alîyên heq û neheq ên pêşîyên wê derxe holê. Bi ser vê de jî, cihê mîrektîya Xerzan a di îstîqrara eşîra Bekiran û eşîrên din ên derdorê de tesbît bike. Çinku gava ev alîyên vê meseleyê bi awayekî bêalî bihên ronahîkirin, dê ji bo çareserîyeke adilane derfet bihên bidestxistin.

Di vê lêkolînê de dê hewl bihê dayîn ku di pêvajoya xebatê de, bi awayê herî rast û tekûz, bi daneyên ku ji populasyona qada lêkolînê, bi awayekî etîk û zanistî bihên komkirin, bersivên van pirsan bihên dayîn û rêyeke çareserîyê jê ra bihê dîtin. Ji bo vê jî encamên her daneyekê (ing. data) dê bihên nirxandin û meyla giştî ya ji bo çareserîya wê bihê peydekirin. Çinku gava rêyeke çareserîyê ji vê pirsgirêkê re bihê peydekirin, bi awayekî ji awayan, dê hem niştecihên herêmê jê mifa wergirin, hem jî dê rûpelekî dîroka herêmê bihê ronahîkirin. Bi ser van re jî hêvîdarî çê dibe ku ji bo dîroka giştî ya gelê Erebb, gelê Tirk, gelê Ermen û gelê Kurd feydeya wê çêbibe.

Metodolojî

Prensîpa vê xebatê ew e ku li ser bingeha lêpîrsîneke rast û dirust a zanistî lêkolîn bike. Çinku çawa ku zanyar amaje pê dikin (Bacon, 2022, 27), “lêpîrsîna rast, nivê zanistê ye.” Vê xebatê, ji metodên zanistê, lêkolîna kalîtatîf ji xwe re bingeh girt. Lewra ji teknîkên wê, di pêvajoya lêkolînê de bi piranî “taqîkirina dokumanan”, “teknîka hevdfîtinê” û “çavdêriya beşdari”yê bi kar anî. Di vê lêkolînê de çawa ku ji çavkanîyên nivîskî yên têkildarî eşîrê mifa hat wergirtin, ji çavkanîyên devkî jî, ji kesên zindî ku di jîyana xwe de bûne şahidên hin rûdanan û ji kesên ku ji devê yekem ên şahidên rûdanan malûmat wergirtine jî agadarî hatin wergirtin. “Populasyon û unîverseya giştî ya vê lêkolînê”, herêma Xerzan gişt e; “unîverseya taybet a lêkolînê”, şênîyên gundê Holê, cîranê vî gundî ku Kiffê ye, pisporên gundên derdorê û hin rispîyên qebîleya Balokan in ku li deverên mîna Mûş, Mêrsîn û Qeyserîyê dimênin. Ev çavkanîyên zindî, wekî “nimûne”yên populasyon û qada lêkolînê û nûnerên wê hatin girtin. Heta derfetan dest da, ji devê pîrên qebîleyê ku mensûbê bavên cuda cuda bûn wekî dane (ing. data) agadarî hatin wergirtin. Bi tevî vê, ji devê kesên ku ne ji qebîleyê bûn jî hin agadarî hatin wergirtin. Serê ewil ew axaftinên wan ên têkildarî mijarê, wekî “daneyên nimûne”, bi awayekî ku ji rê û rêbazên zanistî yên zanistên sosyal dûr nekeve, lêkolînerê vê xebatê bi şexsê xwe, bi cîhazên qeydê, dengên wan tomar kirin û peyra bi awayê ku li gor etîka zanistî be, kit bi kit deşîfrasyona dengê wan kir. Ji bo her çavkanîyeke zindî, reqemek hat dayîn, nav û paşnavê

wî, tarîxa wiladeta wî, cihê weladeta wî, tehsîla wî û pîşeya wî hat nivîsîn û ev di dawîya metna gotarê de hat rêzkirin.

Lîteratura Têkildarî Qada Lêkolînê

Di serê lîteraturê de pêdivî çêbû ku meala ayeteke têkildarî mijara giştî ya vê lêkolînê bihê dayîn: “Sond be Me Mûsa bi mucîzeyên xwe şand û jê re got: ‘Qewmê xwe ji tarîfîyê bi bal nûrê ve derxe û rojên Xwedê bîne bîra wan. Bêguman di vê yekê de ji bo hemû sebirkirên pîrşakir, îbret hene” (Qur’an, 14/5).

Ji bo çareserkirina vê pîrşîrêkê û bersiva van pîrsên jor, serê pêşî me çavê xwe li xebatên têkildarî mijarê gerand û em derketin qada lêkolînê. Hat dîtin ku di lîteratura vê qadê de “valahî”yeke berbiçav heye. Çinku ji bo malûmatên têkildarî mijarê, me berê xwe da çavkanîyên Erebi, Farisî, Tirkî û Kurdî. Wekî mînak me çend kitêbên dîrokê bi dest xistin û di wan de li agadarîyên têkildarî qada vê lêkolînê gerîyan. Çi heye ku zanînen nivîskî yên rasterast têkildarî mijara lêkolînê kêmbûn; lewra xebata qadî jî hat kirin û serî li çavkanîyên zindî hat dayîn. Çunkî herçendî behsa mîrên Xerzan û eşîra Bekiran hebû, behsa qebîleya Balokan hindik bû.

Şerefxan Bidlîsî (1597), herçendî wî bi dorfirehî cih daye Mîrên Sason û Hezoyê jî, behsa Mîrektîya Zoqê-Xerzan nekirîye. Îhtîmal heye ku wê hingê ew bi vî navî tune bûye. James Brant, di pirtûka xwe ya *1838 Yazında Kürdistan*, behsa Xerzan dike. Barbra Karabud-Tidens Förlag (1960), *Öster am Eufrat-i Kurdermas Land*, Stockholm,¹⁶ behsa qebîleya Gêsa, Çelika, Şewlîka, Şahokan dike. Çi heye ku eslê wê bi dest neket. Mela Mihemedê Zilanî (1885-1938), *Macîrîya Hemîdîyekî: Ji Erdîşê Heya Entabê (1915-1918)*, cih dide herêma Xerzan û mîrê wê jî. Garo Sasuni (1986), *Kürt Ulusal Hareketleri ve Ermeni-Kürt ilişkileri*, di vê biwarê de cihekî gewre digire. Kemal Burkay (1992), di xebata xwe ya *Neolitik Çağdan 1. Dünya Savaşına Kürtler ve Kürdistan: Coğrafya-Tarih-Edebiyat* de behsa coğrafyaya Xerzan dike. Emîr Salih Beg eş-Şîrwanî (2005), di destpêka pirtûka xwe de hin agadarîyên li ser mîrektîya mîrê Xerzan dide.¹⁷ Osman Sebrî (2005), *Şerên Sasonê*, behsa rûdanên piştî Tevgera 1925an dike. Zeynelabidîn Zinar (2011) jî bi pirtûka xwe ya *Jînewerîya Derwêşê Sado* cih daye egadarîyên têkildarî vê mijarê. Nihat Karademir (2014), *Sultan Abdülhamîd ve Kürtler*, N. Karademir (2015), *Korku ve Umut: II. Abdülhamid Döneminde Kürt-Ermeni ilişkileri*, di vê biwarê de agadarîyên balkêş dide û di metna vê xebatê de jê re cih hat dayîn. Nezîrê Cîbo (2016), *Kürt Tarihinde Garzan ve Pencinarîler*,

li ser vê mijarê ye. Mehmet Fatih Bekirhan (2018) bi xebata xwe ya *Bekiran Aşireti Tarihi* derketîye pêş; bes pirtûka wî li pîyaseyê tune ye. Memedê Kazim (2021) “Bekiran veya Bekirî Aşireti” di semskiasiret.comê de belav kirîye. Hinek xeletî tê de hene li ser Mala Dirbo.¹⁸

1. Agadarîyên Têkildarî Qada Lêkolînê

1.1. Cografîyaya Herêma Xerzan

Tixûbê herêma Xerzan wekî cografîya, ji alîyê başûr ve ji bajarokê Qubînê (Beşîrî) dest pê dike tê Misircê (Kurtalan) û diçe heta bajarokê Hawêlê (Baykanê); ji hêla bakur ve ji bajarokê Hezo (Kozluk)ê dest pê dike digihîje heta navçeya Sasonê. Hudûdê herêmê, bi çemê Batmanê ku di navbera tixûbê Dîyarbekir/Amid û Batmanê de diherike bi dawî dibe. Li hêla Bidlîs û Sêrtê jî çemê ku di nav Bidlîsê de diherike alîyê başûr, bûye tixûbê herêmê. Ji bakûr ve çîyayê Mereto, Helqîs û Kopê, wekî tixûbên siruştî yên herêmê tên naskirin. Deşta Xerzan, ji binê bajarokê Hezoyê dest pê dike, ber û berê Çemê Xerzan ber bi hêla başûr ve diçe, di kevîya ebra eşîra Reşkotanîyê de dibuhure û heta binê şarçeya Qubînê dewam dike, di hêla rojhilat de digihîje Ridwanê, ji wir heta Çemê Dicleyê dewam dike. Tixûbê herêmê çem û çemê Dicleyê bi alîyê bakûr ve digihîje quntara Çîyayê Reşan û Babosîyê (Zinar 2011, 21). Gava mirov di çîyayên navbera Mûş û Qulpê re derbas dibe, hinek çîya bi navê Çîyayên Xerzan hene ku hêzên eskerî nikarin di wan deran de derbas bibin û nikarin bi topan li mirovên wan bidin. Ji bilî qantiran tu heywanekî din ê barkirî nikare di wan deran de derbas bibe (Brant 2018, 38-39).

Herêma Xerzan ji bakûrê Çîyayê Mereto heta Nûrşên (Güroymak), Tetwan û Hîzanê diçe digihîje Çemê Botan. Ji Çemê Botan ji alîyê başûr ve li Tilêya Navroyê digihîje Çemê Dicleyê. Tixûb ji Çemê Dicleyê ber bi rojava ve digihîje Çemê Batmanê, ji wir digihîje çîyayên Sasonê. Bi vî awayî tê dîtin ku sê hêlên herêmê, bi çemên mîna Çemê Botan, Çemê Dicle û Çemê Batmanê hatîye dorgirtin. Çemê Batmanê li hêla rojava, Çemê Dicleyê li hêla başûr û Çemê Botan li hêla rojhilat (Eren 2016, 13).

Tixûbên herêma Xerzan, an jî Mîrektîya Xerzan, ne li gor wan sînorên fermî yên Tirkîyeyê ne. Li gor Cibo (2016: 24) li bakûrê herêmê rêzeçîyayên Sason û Hezoyê; li rojhilatê wê çîyayên Girdilan (Çîyayê Mila û Çîyayê Pêkendê), li rojavayê wê Çemê Bişêrîyê (Çemê Xerza); li başûrê wê Çîyayê Reman û heta Çemê Dicleyê dirêj dibe. Xelkê herêmê û derdorê, ji bo herêma Xerzan; ji xelkê vê derê re jî “xerzî” dibêje. Gel, ji bo devera çîyayî ya bakûrê

herême ku Sasonê jî digire nav xwe, “Çîyayên Xerza” dibêje; ji bo devera pehn û berfireh a li başûrê deverê dimîne û derdora Kurtalan digire nav xwe, Deştê Xerza dibêje. Li aliyê din ê Çîyayê Gurdilan, li cîyê ku Çemê Dîcleyê û Çemê Botan lê digihîjin hev, bajarekî kevn ku tê de şopên Romainê hene heye ku birc û sûrên wê hê jî li ser piyan in. Ev bajarê kevn wekî bajarê Heskîfê di bin ava Ilisu Barajî de maye (Jiyan 2020).

1.2. Kurtedîroka Herêma Xerzan û Mîrektîyên Wê

Çawa ku ji filozofên dinyayê yek dîyar dike, *xwandina dîrokê*, mirovan dike zana, xwendina helbestê mirovan jîr dike, mirov ilmê matematîkê bixwêne, sergiran dibe, felsefeya siruştê, darazê kûr dike, felsefeya exlaqê, giranî li liv û tevgerên mirovan zêde dike, dîyalektîk û retorîk ku heye, bi tevî wesfê xweragirtinê, di nîqaşê de şarezatîya mirovan zêde dike (Bacon, 2017, 221). Bi tevî ku îro ew nîşane û berhemên Mîrektîya Xerzan, êdî hema hema ji ser rûyê erdê winda bûne jî, heke mirov li nav rûpelên dîrokê bigere, hemin dê hin agadarîyan li serê peyde bike. Ji ber ku unîverseya vê lêkolînê, herêma Mîrektîya Xerzan e û ji bo ku mijara vê lêkolînê hin zelaltir bihê têgihaştin, pêdivî bi zanîna dîroka vê mîrektîyê heye. Lewra li vir dê cih jê re bihê dayîn.

Xelîfe Umer (634-644), sala 17yê hicrî/koçî, Se'd bin Ebî Weqqas û Îyaz b. Xenem wekî fermanدارên artêşê şand ser Cezîreyê. Herêma “Cezîre”yê, di nav xwe de dabeşî du herêman bûye: Dîyarê Misir û Dîyarê Bekir. Li ber ava Çemê Dicle û Çemê Firatê gelek beled û keleh ava bûne û wê serdemê di bin destê Bîzansîyan de bûne. Herêma Dîyarê Bekir, ji Herranê heta Ruha, Reqqe, Re'su'l-Eyn, Nuseybîn, Sincar, Xabûr, Mardîn, Amid, Meyafariqîn, Mûsul û yên din pêk tê. Piştî wergirtina Şam û Iraqê ji destê Bîzansîyan, Îyaz bin Xenem hatîye ser Ruhayê û bi rêya sulhê wan desthilatdarîya Îslamî qebûl kirîye. Piştî sulha Ruhayê ku Herran jî bi fermanدارê musliman re li hev dike, êdî fermanدار Îyaz, Eba Mûsa el-Eşerî dişêne ser aliyê Nuseybînê; Umer bin Se'd jî dişêne hêla Re'su'l-Eynê. Îyaz bi xwe jî berê xwe dide hêla Darayê û vê deverê digire bin destê xwe. Eba Mûsa bi şênîyên Nuseybînê re; fermanدارên din jî bi xelkê deverên din re bi awayê herî xweş li hev dîkin (Riza, 1426/2005: 128-129).

Dewleta Kurdan a Îslamî ya ewil a bi navê Merwanîyan ku li ser enqazê Dewleta Benî Hemedan (sala 280yê koçî) li Dîyarbekirê dest bi avabûnê kir, di serdema Xelîfe Ebdulkerîm ed-Ta'îullah b. el-Mutî' de ku ew di sala 317ê koçî de hatîye dinyayê û wî ji 974ê mîladî heta 991ê mîladî 17 sal xelîfetî kirîye jîyaye (Bek, ? : 323). Şuca' Baz bin Dostekê Merwanî, di serdema xwe de Mûsul jî

girtîye bin desthilatdarîya Merwanîyan (Bek, ? : 225). Di serdema xelîfeyê Ebbasî Ehmed el-Qadir Îbn Îshaq bin el-Muqtedir de ku wî sala 991/381ê xelîfetî kirîye, Herêma el-Cezîretu'l-Firatîyye û Hewza Firatê, li ser sê îmaretan/mîrektîyan hatibû dabeşkirin. Dîyarê Rebî'e ku derdora Mûsulê bû, Dîyarê Bekir ku derdora Amidê bû û Dîyarê Misir ku derdora Reqqeyê bû. Li Dîyarê Bekir, dewleta Kurd a Alê Merwan derket holê. Di pey "Baz" de Ebî Elî el-Huseyn b. Merwan, sala 380yê koçî dikeve şûna xalê xwe Baz. Wî Dîyarê Bekir, bi awayekî gelek zêde xweş girt bin destê xwe û ji bo gelê wê derê re gelek qenc û baş tevgerîya. Heta sala 387an ku hat kuştin, îca Mumhidê Dewlet Ebû Mensûr b. Merwan ket dewsa wî û heta sala 402yan ku hat kuştin, dewam kir. Di pey wî de birayê wî Ebû Nesir ed-Dewle Ehmed bin Merwan ket cihê wî. Êdî serdema wî ya desthilatdarîyê ji yên din dirêjtir bû. Gelê bin desthilatdarîya wî, gelek aram û asûde jîyan. Ji hemû cîyan aliman xwe lê kêşa û qesda wî kir. Yek ji wan aliman Ebdullah el-Kazrûtî bû ku wî mezhebê Îmam Şafîî li Dîyarê Bekir belav kir. Şaîran xwe lê kêşa. Wî heta sala 453ê koçî dewam kir. Piştî wî, kurê wî Nîzamu'd-Dewle Nesir li dewsa wî rûnişt û heta sala 472yan berdewam kir. Piştî wî jî Mensûr b. Nesir hat ser karê dewletê wî jî heta sala 489an dewlet bi rê ve bir. Milûkê Selçûqîyan di vê serdemê de dawî li Dewleta Merwanîyan anî (Xudrî, 1426/2005.).

Di pey çar xelîfeyên mezin de hemû herêm, mîna Hezoyê, di salên 611 û 906an da ketîye bin desthilatdarîya Dewleta Emewî, peyra jî ya Dewleta Ebbasî. Di serdema xelîfetîya Ebbasîyan da Hemdanîyan di nav salên salên 906 û 990î de li vê derê hikim kirîye. Di pey wan de Merwanîyan di nav salên 990 û 1096an da li herêma xanedanîyeke dewletî ava kirîye û li vê deverê hikim kirîye. Tugrul Begê Selçûqî di nav salên 1056 û 1057an de tê serfera herêma, ev dever dikeve bin destê Selçûqîyan. Sultanê Selçûqî Melîkşah, piştî ku payîtexta duyem a Merwanîyan Silvanê, di sala 1085an de dixê bin destê xwe, kelehên din ên mîna Mêrdîn, Sêrt, Erzen û Heskîfê û dormedorên wan jî dibin tabîê wan (Yücel 1989, 93).

Heta dema ku di salên 730/1394an de Karakoyunî di ser zozanên Bidlîs-Mûşê de tên herêma Hezoyê û vê deverê talan dikin, Eyyûbî li hember wan ketine şerî. Kara Yûsuf ku di salên 1408an de tê Deşta Mûşê û derdora Dîyarbekirê, hikimdarê Akkoyunî Kara Yülük Osman têk dibe û derdora Silîva, Erzen, Hezo, Sêrt, Heskîf û Mêrdînê digire bin desthilatdarîya xwe û Karakoyunan dike mîrektî. Heta ku sala 1469an Uzun Hasanê Akkoyunî dawî li Mîrektîya Karakoyunan diêne û dibe hakimê vê deverê (Yıldız 1976, 637).

Sefewî ku wekî hêzeke sîyasî li Azêrbêcanê radibin, pêşî çend cerdan diênin ser Erran û Şîrwanê, piştî ku van deveran bi dest dixin, îca berê xwe didin hikimdarê Akkoyunî Elvend Begî, wî têk dibin û digel herêma Xerzan, axa wî dixin bin destê xwe (Yıldız, 1982: 630). Sefewî ku mezhebê wan elewîti-şîatî bû, bi gelên sunnî yên herêmê re li hev nedikir. Wê hingê Dewleta Osmanî jî li dijî vê Dewleta Sefewîyan tevdigerîya. Rayedarên Osmanî, têkilîya sîyasî bi Îdrîsê Bidlîsî re danî û wî jî, mîrên herêmê qaîl kir ku li hember Sefewîyan bibin piştgirîyê Osmanîyan. Piştî Şerê Çaldiranê, hêza sîyasî ya Dewleta Sefewî li herêmê şikest. Sala 1515-1516an, mîrên herêmê digel hêzên Osmanî peyman a hevgirtinê li dar xist û êdî herêm ket bin desthilatdarîya Osmanîyan. Mîrektîya Hezo û Sasonê, li ber Keleha Sasonê hatîye damezirandin. Mîrên Bidlîs û Hezo-Sasonê, kurmamê hev in û ji nesla Îzzeddîn û Zîyaeddîn tên. Îzzeddîn ku li vê deverê bûye desthilatdar û navê wî, ji alîyê gelê wê derê ve bi awayê 'Ezzîn hatîye bilêvkirin. Mîrên vê deverê, piştra bi leqeba "Ezzanî" hatine binavkirin. Eşîra Rojkan jî hatîye li vê deverê bi cih bûye. Piştî ku Mîr Ebû Bekir ku di serdema Akkoyunîyan de hebû, bi dorê Hizir Beg bin Mîr Ebû Bekir (serdema Akkoyunîyan), Alî Beg b. Ebûbekir (serdema Sefewîyan), Hizir Beg b. Elî Beg (serdema Sefewîyan), Yavuz Sultan Selim, Muhemmed Beg b. 'Elî Begê Sasonî wekî mîr qebûl kirîye. Kanunî Sultan Suleyman, Suleyman Beg b. Muhemmed b. Elî Beg (sala 937/1530an), tayîn kirîye, bi fermana Sultan Selîm II. Saruxan Beg b. Muhemmed Beg hatîye ser karê mîrektîyê. Kedxudayê Hezoyê Şemseddîn Axa, Ehmed Beg b. Hizir Beg tayînî vê derê kirîye, peyra bi fermana Sultan Muhemmed Xan, Muhemmed Beg b. Hizir Beg hatîye ser karê vir (Öztuna 1969, 509).

Şerefxan, di *Şerefnameyê* de bi berfirehî behsa mîrên Batman û Qulpê dike; bes ji ber ku tixûbê vê xebatê vê hilnagire, li vir tenê behsa mîrên Sason û Hezoyê jê hat wergirtin. Qewmên qedîm ên vî dîyarî, li ser çar qebîleyan in. Şîronî, Babûsî, Susanî û Timûqî. Wan, digel eşîra Hesenan, Dêrmexanî, Ezîzan û yên din kirin tabî'ê xwe. Hakimên Sasonê, di nav hakimên Kurdistanê de bi camêr û wêrekîya xwe nav û deng daye. Çend caran Akkoyunî, Qizilbaş û Alê Osmanî ku gava êrîşî wilayeta Kurdistanê dikirin, wan wilayetên xwe li dijberî sultanên navdar parastine. Wê hingê hakimên Kurdistanê çûn cem Şah Smaîlê Sefewî û jê re mulezemet kir. Şah Smaîl pranîya wan mîran qeyd kirin û bû mutesserîfê wilayetên wan. 'Elî Begî, li hember vê rewşê ket pozîsyona berxwedanê. Zemanê ku Sultan Suleyman ji bidestxistina Bexdad û Bidlîsê, bi ser Kifendûr û Derbendê de vegerîya, Suleyman Beg li Sasonê rûniştî bû. Wî tenê ji dergayê Padîşahî re zad û zexîre şand; lê ew bi xwe neçû hizûra

padîşahî. Ku Suleyman Beg wefat kir, li ser fermana Sultan Selîm Xan, Behaeddînê kurê Suleyman Beg di meqamê wî de bû qaim. Wê hingê di nav hakimên Kurdistanê de yekî bi qasî wî mêrxas û camêr tune bû. Pêşî kurê wî Suleyman Beg li şûna wî rûnişt, piştî wî, birayê wî Sarûxan Beg. Sarûxan Beg terka wilayeta Hezoyê kir û piranîya wextê xwe li “Baban” (yaban?)ê dibihurand. Carina Sancaxa Bargirî û Şîrvî, pê re alîkarî dikir û ew bi alîkarîya Padîşahî bû muteserrif. (Han 2016, 171).

Li gor ku Şerefxan di *Şerefnameya* xwe de dîyar dike, eşîra Rojkan ji bîst qebîleyan pêk dihê. Eşîr li mewqîya Tabê dabeşî du firqeyan bûye: Ji wan 12 firqe Qewalîsî; 12 firqe Bilbasî. Ev her du jî navên gundan in û li li ser wîlayeta Hekarîyê ne. Bi qasî ku ji rîwayeteke din hatîye, ev her du nav, navên du eşîrên taîfeya “Baban” in. Wan ji xwe re ji nav xwe hakimek dîyar kirîye û bi demê re bûne yekalî û yekzimanî. Wê hingê jî, hakimê Bidlîs û Hezoyê, kesekî Guncistanî yê bi navê Tavîr bûye. Eşîra Rojkan wîlayeta Hezo û Bidlîsê ji wî girtîye. Di rîwayeteke din de jî heye ku wan ev Bidlîs ji eşîra Kurdîkî; Hezo jî ji Guncî girtîye. Peyre wan ji şehzadeyên padîşahên Ekasîre Îzzeddîn û Zîyauddîn ku li Axlâtê rûniştî bûn û birayê hev bûn, anîn Bidlîsê. Wan Îzzeddîn Beg li Bidlîsê; Zîyauddîn jî li Hezoyê kir birêvebir. Êdî eşîra Rojkan di nav eşîrên Kurdistanê de bi wêrekî, camêrî û merdanetîya xwe nav û deng da. Gava kîjan padîşahî qesda dagirkirina Kurdistanê bikira, serê ewil li dijberî eşîra Rojkan diket herbê. Çinku wan dizanibû heta ku ev eşîr nekeve bin fermana wan, eşîrên din ên Kurdistanê natewin. Di wextê desthilatdarîya Osmanîyan de jî sê salan ew bi serê xwe azad man. Ji 24 qebîleyên eşîra Rojkan 5 jê bi navê Qisanî, Bayîkî, Modîkî, Zuqeysî û Zeydanî, xaidimên Bidlîsê bûn, 15 qebîleyên din ku Qewalîsî û Bilbasî bûn, Bilbasî, ji Keleşîzî, Herbilî, *Balokî*, Heyartî, Gûrî, Berîşî, Skrî, Garîsî, Beydûrî û Belakurdîyan pêk tên; îca Qewalîsî, ji Zerdûzî, Endekî, Qewalîs, Pêrtakî, Gurdîkî, Suhrewerdî, Kaşahî, Xalidî, Îsturkî û Ezîzan pêk tên (Han, 2016: 231-233).

Cezîre, Gêl, Gênc, Palo, Hezo, di weqtê xwe de hukûmet bûne û li ser Eyaleta Dîyarbekirê bûne. Payeya hakimên van pênc hukûmetan, “Mîrê Mîranî” bû. Digel vê, divîya di seferan de bi tevî Wezîr beşdar bibûna. Mîrîwaya Hezo, Erxenî û Mîrê Siwêrekê, çend xasên hakim û begên Eyaleta Dîyarbekirê bûn. Nîvê keleha Hezoyê, ji qesra hakimê wê derê Murteze pêk tê ku odeyên wê qato qato ne. Murteze Beg, zavayê xanê Bidlîsê Evdal Xan e (Zillî 2006, 437).

Hakimê Mîrektîya Şêrwanê Salihê kurê Xan Budaq ku di salên 1228an (koçî) de li ser hikum bûye, dîya dike ku mîrê Botan, mîrê Muksê, mîrê Hekarî,

mîrê Kejan, mîrê Hîzan, mîrê Zirkan, mîrê Xerzan û mîrê Gurdilan, paşayê Wanê û Paşayê Mûşê li ser hikim bûn. Li gor destnîşankirina wî zemanê ku Şah Smaîlê Sefewî mîrên Kurdistanê wê hingê vedixwîne cem xwe, ji bilî Şah Miroyê Şîroyî û Elî Begê Sasonî/Xerzî, giştan li cem xwe desteser dike. Zemanê ku Melîk Xelîlê Mîrê Îrûnê keleha Mîrektîya Hîzanê dorpêç kir, mîrê Hîzanê Mîr Mihemed tewqa piştgirîyê li hakimê Şêrwanê Ebdal Xan kirîye û çûye bi hawara wî ve. Wê hingê Mîrê Hîzanê Mîr Mihemed ji eşîrên Xerzan gelek esker berhev dike û serdema Sarwaxan (Sarû Xan) Begê Hezoyî ye (Budaq 2005, 30-33).

Di hîyama xwe de li herêmê “Mîrektîya Zoqê-Comanî û Hawêlê” hebûye. Ebdulfettah Begê Mîrê Xerzan di wextê xwe de navdar bûye. Deştê Xerzan di wextê rêveberîya Osmanîyan de navê beldeya Zoqê (Yanarsu) bûye. Îro Zoq, li gor qanûna fermî ya rêveberîya Cumhuriyetê, bi ser Misirca (Kurtalan) Sêrtê ve hatîye berdan (Cibo 2016, 24).

Di salên 1841ê de şerekî bi navê Karmilêha di navbera şênîyên kurmanc û artêşa osmanî de li herêmê rû dide. Ji ber ku wê hingê Mîrê Xerzan ê bi navê Mîrê Kal piştgirîya artêşa osmanî nake û lê artêş li hember wan têk diçe, rêveberîya osmanî Mîrê Kal vedixwîne Stenbolê, li wir desteser dike û li şûna wî miselîmekî xwe ji Stenbolê dişîne şûna Mîrê Xerzan. Li ser vê rûdanê serokê eşîra Pencînarî Qasimê Osman, serokeşîrê Elîkê Pûrto, serokeşîrê Siloqan Silê, serokeşîrê Babosîyan Xalidê Elo, serokeşîrê Şerwên Elîyê Hemedê bi tevî şêxê çîyayîyan Şêx Kal li hev dicivin û li dijberî vê biryara dewletê xwe neqaîl dikin. Piştî vê rewşê tevlihevî derdikeve (Sebrî 2005, 15).

Zoq heftê salî qeza bû. Teşkilêkî wê hatîye Koxê. Paşê ji Kox çûye Bayîkanê. Ewîl Xerzan diçû Zoqê. Peyre hikûmet li Hawêlê ava bû. Zemanekî Xerza li Zoqê bû, piştî wextan, îcarê Qozlux jî hate tayînkirin, Sasûn hate tayînkirin, Kox hate tayînkirin. Zemanekî Zoqê bû, Zoq tenê bû. Navenda Xerzan, li qarişî Çemê Qozlux, ji Bişêrîyê jortir, wêdetir, ji Awîskê wêdetir bûwe. Li Qubînê, eşîra Reşkotan heye, li ser Xerzan e; lêbelê çanda wan cuda ye. Ji Awîskê wê de, Xerzan li wê ye. Qurtelan jî Xerzan e. (Ç3).

2. Gelên Cîran ên Herêma Xerzan

Sala 1890î, hejmara şênîyên qezaya Hezoyê 10 hezar e, 5 hezarê wê muslim, 4 hezarê wê Ermenîyên gregoryan; hezarekê wê jî Ermenîyên katolîk in (Saraçoğlu, & Yıldız, 2007: 622-630). Mirov dibîne ku navê Sason û Hezoyê digel hev hatîye nivîsîn. Şemsettîn Samî yek ji wan e û ew radigihêne (Samî, 1996: 29) ku Sason li ser sancaxa Mûşê bûye û Mûş jî li ser welayeta Bidlîsê

bûye. Samî dîyar dike ku hejmara şênîyên qezaya Hezoyê, digel 119 gundên wê gihîştîye 20101ê. Zemanê berê, digel ku ehalîyê wê 60 hezar bûye; peyra çî bûye nahê zanîn. *10370yî wê muslim, 8389ê wê Ermenî, 372yê wê qiptî û 970yê wê êzîdî ne.* Herçendî zemanekî li herêma Xerzan gelê Ermen û suryan hebûne jî, a niha nemane.

Ji seyyîdên Şêx Xelîlê Baqerê, Mala Qeşemê jî li Gaza Kursî-Balokan dimênin (Ç1). Soane (1909) di lêkolîna xwe de dîyar dike ku li herêma Sêrtê hin axiverên kurmancî, bi devokeke xerîb dipeyivin. Ev dîyalekt, li alîyên tixûbî yên Hekarîyê jî bi awayê berbelav dihe axaftin. Di eslê xwe de ev dîyalekt, ji Kurdî û keldanî pêk dihe. Ji bilî vê, li çîyayên Sasonê jî eşîreke biçûk a bi navê Balikî (Balokî) heye ku dîyalekta wan ji ji Kurdî-Ermenî-Erebî pêk dihe. Ev eşîr ne muslim, ne jî xisrîtîyan e. Zemanê berê gelek qewm û eşîr ji ber zordarî û qetlîamên desthilatdaran revîyane û wan xwe li çîyayên Kurdistanê girtine. Li van deveran di nav Kurdan de hînî Kurdî bûne û bi tevî zimanên wan û Kurdî, zimanekî têkel derketîye ku wekî devok, şêwe û dîyalektên xerîb derketine pêş (Bulut, 2002: 278-9).

3. Eşîrên Derdora Rojavayê Xerzan

Eşîra Rişkotan: Gundên vê eşîrê ji gundê Selîvê dest pê dike, ber bi alîyê Şabê, Şerbetkoy, Hedhedkê ve diçe heta qeza Qubînê/Bişêrîyê. Eşîra Xîyan: Mala 'Emerê Mihê birêvebirê vê eşîrê ye. Bi piranî li hêla çîyayên navbera Pasûr (Kulp) û Sasonê dijîn. Eşîra Gêsfîyan: Navê vê eşîrê, di *Destana Dewrêşî Evdî* de heye. Gêsfî jî di wextê Mîr Temir Paşa de bûne mensûbê wî (Yiğit 2012).¹⁹ Destanbêjan di *Destana Kerr û Kulik* de eşîra Gêsa, wekî eşîreke mezin ku di Berîya Mezin a Deşta Heranê de dijî hatîye derbirîye (Aras 1993, 10). Di dawîya sedsala 19an de navbera eşîra Gêsan qebîleya Çelikan xerab dibe, vê qebîleyê xelkê Gêsfî ji gundên wan derxistine. Zemanê ku hê navê eşîra Bekiran tune bûye, xelkê van deran, bi navê Gêsa hatine binavkirin. Peyre ew ji van deran çûne. Hinek jê, a niha li gundê Bacaxê dimînin, hinek jî li bajarokê Farqînê ne. Gêsa, li gundê Dêle, Bacaxê û wan deran bi cî bûne. Heta di şecereya Şêx Bal²⁰ de jî, navê eşîra Bekiran, tune ye; di ciyê wê de navê Gêsa heye. Eşîra Bekira, di wextê Şêx Mihemedê Şembekî de, eşîra Gêsa bûye. Di şecereyê de wisan e (Ç1).

Eşîra Şêxdodîyan: Gundê Xweşa û Qizlarê. Eşîra Badikan: Li alîyê Qerika wan deran in. Eşîra Zîlîyan: Gundê Zîla. Teraşî-Şembekî: Xelkê Teraşî bi piranî ji Mala Şêx Bal in. Bavekî wan li Şabê ye. Şêx Sebrî di wextê xwe de

xelîfeyê Şêx Mihemedê Zîlî bûye. Di pey wî de Şêx Silêmanê kurê wî wekî hekîmekî gel bi deh salan dû û derman ji xelkên derdorê re gotîye.

4. Eşîra Bekiran

Eşîra Bekiran di salên 1101-1312yan de li Dîyarbekir û Ruhayê (Urfayê) jîyane (Izady 2007, 109). Eşîra Bekiran mîna eşîra Reşkotan, heta salên 1859an wekî koçer li Sancaxa Dîyarbekir ku li ser Kurdistanê bû dijîya. Zemanê ku hukûmetê zorê da wan ku li cihekî dest bi jîyana îskanî bikin, wan jî digel Reşkotîyan got ku “Em dê li hêla çîyayên Mûşê rûnin.” Nîyeta wan bi vê daxwazê ew bû ku xwe li Îranê bigirin. Dewleta Osmanî jî talîmat dabû qaymeqamê Mûşê, Muşîrê Orduya Xumayîn a Enadoluyê, hukûmeta herêmê, Eyaleta Wan û Eyaleta Kurdistanê ku rê nedin ew derbasî Îranê bibin. Piştî van hewildanan, eşîra Bekiran, digel eşîra Reşkotan, Elikan û Pencînarên ku li Sancaxa Sêrtê ya Eyaleta Kurdistanê dijîyan, di sala 1873yan de bi xelat û dîyarîyên dewletê dest bi jîyana îskanî kir. Wê hingê dewletê payeya/rutbeya Muteserrifê Sêrtê Cemîl Paşa ji dereceya sêyem derxist pileya duyem û nîşaneyê Mecîdî ya bilindkirina rutbeyan da Mîrên Xerzan Hecî Fettah, Begzade Resûl, Begzade Hemdî, Begzade Mehmed Farsî û axayê eşîra Pencînarê Mîrza Axa (Çabuk 2018, 112-116).

Bî tevî ku Şerefhan û mela Mehmûdê Bazidî di pirtûkên xwe de behsa vê eşîrê nakin jî, li gor ku Mark Sykes²¹ dîyar dike, eşîra Bekiran 500 malbat e. Ew zivistanê li nêzî Dîyarbekirê; havînê li nêzî Sêrtê dijîn. Rîwayet dikin ku ew ji Bagratuniansîyan tînin; bes gotinên pêşîyên ermenîyan di vê meseleyê de cîyawaz in. Lêbelê em dibînin ku di Qismê C'yê reqema H16an de navê Bekarin di nav Êzîdîyên Sincarê de derbas dibe. Lewra tê bawerkirin ku Êzîdîyên Sincarê, ji welatê bakurî yê Çemê Dicleyê ne (Sykes 2007, 57).

Xelkê eşîra Bekira, li bajarên mîna Agirî, Dêrsim, Bidlîs, Adilcewaz, Axlât, Elbistan, Doganşehir, Pasûr/Qulp, Solaxan û Batmanê dijî. Ji bilî van deran, li hêla Şengalê jî mensûbên vê eşîrê hene. Li gor ku dîroknas Abbas el-Ezzawî di pirtûka xwe ya *Eşairu Iraq* de dinivîse, nêzî Mûsula Iraqê, bajarokekî bi navê Bekiran heye û êzîdî ne. Li bajarê Hewlêrê (Erbîl) jî xelkê Bekirî hene. Li gor rîwayetan pêşîyê vê eşîrê, Ebû Bekir b. Mikail e û ew wî zemanê ku Hezbanî (mîladî 1122) hakimên Erbîlê bûne li vê derê bûne. Navê vê eşîrê îro jî li Iraqê bi awayê “Bekiran” heye. Memleketê eslî yê vê eşîrê jî, çîyayên Şengalê û çîyayên Zagrosê ne. Xelkê eşîra Bekiran, ji ber hin sedeman ji vê derê derketîye û koçî cihên din kirîye. Bi tevî vê, gelek eşîrên din jî hene ku navê

wan “Bekirî” ye. Wekî mînak eşîreke Erebb heye ku jê re dibêjin “Benî Bekir”. Bekirî, eqrebayên eşîra Zîlan in. Di sedsala 19an de serokekî bi navê ‘Emer Axa ji eşîra Bekiran re axatî kirîye (Bozkurt 2021, 446-447).

Di salên 1839an de herêma Xerzan bi awayê fermî li ser Dîyarbekirê bûye. Wê hingê hin eşîrên herêmê li dijberî birêveberîya Osmanî nerazîbûna xwe nîşan da. Artêşa Osmanî di bin serdarîya Hafîz Paşa de bi ser wan de girt û qeweta wan şikand. Di salên 1925an de jî artêşa Cumhuriyetê, ji bo xelkê herêmê tedîb û tenqîl bike, ji herêma eşîra Rema û eşîra Reşkotan dest pê kir, ber bi eşîrên Rojavayê Xerzan ve hat heta nêzî Sasonê û Farqînê/Silvanê. Li ber Pira Malabadê şerekî mezin derket. Di salên 1930yî de digel gelek eşîrên herêmê, eşîra Bekiran a milê Sêrtê ji bo mafên xwe ketin nav tevgerê çekdarî. Di navbera wan û artêşê de şerekî mezin qewimî û eşîr şikestin. Di sala 1932yan de careke din eşîran çek hildan û dest bi tevgerê kir, heta sala 1936an berdewam kir. Di dawî de careke din eşîr şikestin tûşî girtin, kuştin û sirgûnê bûn (Alçitepe 2012, 24-37).

4.1. Qebîleyên Bekiranî yên Herêma Xerzan

Çorepan: Xelkê vî bavê eslî yê Bekiran li gundê Şelmo û mezraya wî Tûmo rûdinê. Wekî li gundê Hiskutê jî hene. Wextakî pêşiyên wan birêvebirên eşîrê bûne (Ç4). **Smayîlkan:** Li gundê Smayîlka, Kanîyaberê û Rebetê rûdinên. **Şewîlkan:** Li gundê Çemê Mîratê, Çemê Reşo, Malê Sorê, Dalikê û Holê rûdinên. Wekî din li mezraya Hêlînê jî maleke wan, Mala Mele Becet heye. **Mamûdkan:** Li gundê Baqînê, Mexsûdîkê, Kenik û Qawecî rûdinên. **Çelikan:** Hinek gundîyên Dalikê û gundê Kifîfî xelkê Çelikî ne, bavekî wan li alîyê Farqînê dijî (Ç2). **Şahokan:** Wextakî li alîyê Herdayê bûne, piştî ku Balokî ji Holê xera bûne çûne alîyê Şêx Xelîl, Şahokî hatine li Holê 35 salakî mane. Li wê derê şer di nav wan û Çelikan de derketîye, ji ber wan ji Holê rabûne çûne û şopa wan, di pêvajoya vê lêkolînê de li alîyê Mûşê û Farqînê hatiye dîtin (Ç5).

4.2. Balokî

Bi qasî ku mirov ji pirtûka Mark Sykes tê digihîje bi navê Balikî qebîleyeke li ser hidûd heye; bes li ser wê tiştek nahê zanîn bê ka gelo di çi rewşê de ye. Tiştê ku heye mimkun e ku bi rêyekê îrtîbata wê bi Belikan re hebe. Îca ev qebîleya Belikan ku heye, ji zazayan e (Sykes 2007, 43). Çi heye ku ev jî wekî rîwayetekê ye. Îca gava em li rûpelê 88an ê heman çavkanîyê dinihêrin, nivîskar dîyar dike ku Bellikanî, malbateke kurd e, bi dîyalekta Zazakî diaxive û Şîî ye.

Ji ber ku mijara taybet a vê lêkolînê ev qebîle ye, li vir cihê taybet jê re hat dayîn. Li gor çavdêriya vê lêkolînê, di serdema me de ji Balokan tenê Mala Dirbo û Mala Bego tên naskirin. Ew jî ji ber rûdanên navbera wan û eşîra Xîyan, bavê Çelikan û Mala Mişko li dinyayê belav bûne. Çend bavên Mala Dirbo tenê di Holê de mane, ji Mala Bego kes di gundê Holê de nemaye. Di nav heft bavên mezin ên mîna Çorepan, Mamûdkan, Şahokan û Şewlîkan ên eşîra Bekiran de wekî qebîleyeke serekî, xelkê Balokî, bi milk û dereceya xwe ya zengînîyê, îro kêmketîye, wekî du bavikên piçûk bi navê Mala Dirbo û Mala Bego ji hev ketîye û giraniya wan di nav eşîrê de winda bûye. Gundê serekî yê Balokan Holê, di nav hemû gundên eşîra Bekiraniyê de herî zêde rastî rûdanên mezin û musîbetên mezin hatîye (Ç6). Ji ber ku bav û kalên Balokî digel Mîrê Xerzan ketine Herbên Êrus û gelekên wan di wan herban de jî mirine, qebîle lawaz ketîye. Bi taybetî di Herba sala 1893 û Herba Giştî ya Cîhanê de şehîd ketine (Ç1). Malpera bi navê *Bekira Gençlik* û ya bi navê *Derneka Bekira*, cih nedaye navê qebîleya Balokan nexistîye nav qebîleyên Bekiranî yên herêma Xerzan; bes Mala Dirbo jî di nav heft qebîleyên mezin ên eşîra Bekiran de wekî baviyekî girtîye lîteraturê.

5. Holê

Yek ji gundên eşîra Bekiran e. Di navbera gudê Kiffê, Dêle, Bacaxê, Xoxê/Sûcê, Kenik, Smayîlka, Baqînê, Kanîyaberê, Kanîyanavo, Cewzîkê, Herendê, Çemêreşo, Dalîkê, Qizlarê û Xweşayê de dimîne. Li aliyê başûr/qibleyê Holê, gudê Kiffê, Dêle, Bacax û Zîla heye, li hêla Başûr-Rojhilatê wê, gundê Meyravê, Xoxê/Sûcê, Bîrikê, Mexsûdîkê û Kenik, li rojhilatê wê gundê Takorka, Smayîlka û Baqînê, li bakur-rojhilatê wê Kanîyaberê û Kanîyanavo hene, li aliyê bakurê wê gundê Cewzîkê, Çemê Mîratê, Malê Sorê, Teraş, Herendê û Çemêreşo hene, li rojavayê wê, gundê Dalîkê, Herdayê û Qizlarê hene û li başûr-rojavayê wê gundê Xweşayê de dimîne.

5.1. Qebîle û Bavikên li Gundê Holê

5.1.1. Mala Bego

Bi qasî ku mirov ji tarîxa tapûyan û navê 'Emerê Dirbo û Hemîdê 'Evdo tê digihîje, 'Emerê Dirbo û Hemîdê 'Evdo kurê apê hev in. Dibe ku di Dirboyê Duyem de bigihîjin hev. Di vê mijarê de delîlê herî mezin dokumanên tapûyan in. Çinku 'Emerê Dirbo kurê mezin ê Dirbo ye û wî tapû li ser navê xwe çê kirine; Hemîdê 'Evdo jî dibe ku kurê mezin ê 'Evdo be. Di vê rewşê de dibe ku Dirbo û 'Evdo birayê hev bin.

5.1.2. Şahokî

Hecî Sebrîyê Zelxê û birayî wî Xelîl e. Ji ber Çelikan ji Holê derketine (Ç1).

5.1.3. Mala Mişko

Ev bavik serê pêşî li gundê Çelikan Kiffê bûye, peyra ji ber sedemên gundayetîyê pêşîyên wan hatine xwe li Mala Dirbo girtîye. Erdên wan hîn jî li Kiffê hene; lêbelê ji ber rûdanên trajîk, bi tevî ku tapûyên bav û kalên wan tune ne jî, nîvê erdê Holê di destê wan de ye. Lewra wan û Mala Dirbo gelek caran dozên xwe birine cem Şêx Qasimê Şêx Xalid, cem melayên şerîetê, urfa camêran û mehkemeyên fermî (Ç1; Ç2; Ç6).

5.1.4. Mala Kelo. Şewlîkî ne û bavekî Bekiran e. Îro ji wan re Mala Mela Becet jî dibêjin. Ev bavik serê pêşî li gundê Çelikan Dehlikê bûye, peyra ji ber sedemên gundayetîyê pêşîyên wan hatine xwe li Mala Dirbo girtîye. Erdên wan hîn jî li Dehlikê hene; bes ne di destê wan de ne. Di sala 1939an de Şê Evduqludus rehmet kirîye. Nexwe berî van salan Mala Kelo hatîye Hêlînê. Çunkî ji ber ku Şê Evduqludus wextê ku makûm bûye, hatîye mala wan û ji ber wan Ebdilqudus û mirîdên wî hewandîye, esker mala wan ji gundê Hêlînê xera kirîye. A niha jî piranîya vî bavikî li gundê Hêlînê ye.

5.1.5. Mala Necmo

Di wextê sirgûnîya Mala 'Elîyê Ūnis de Hecî Necmo bi tevî xwişka xwe Hecî Kewê hatîye Holê. 'Emerê bavê Hecî Dawud ku di serdema xwe muxtarê herêmê bûye, cih daye wan. Îro jî bavik li Holê ye û bi erd û zevî ye.

5.1.6. Smayîlkî

Gundîyên Kanîyaberê gişt tevî hev, di salên 1977an de erdên bavekî Mala Dirbo kirîye û tenê bavekî wan li gud rûdinê.

5.1.7. Rebetî

Ji gundê Rebetê mala Felemezê Delo li Holê erd ji Mala Mişko kirîye û ketîye gund.

5.1.8. Mala Gozê

Xelîlê Gozê, serê pêşî wekî xwegirtîyekî Balokîyan li Holê bûye, peyra bi îzina pêşîyên Balokîyan çûye Hêlîn ava kirîye (Ç1).²²

5.1.9. Mala Mele. Bi eslê xwe Şewlîkî ne. Ji ber ku bavekî Mala Dirbo ji ber rûdaneke xwînê neçar dimênin ji gundê xwe derkevin, vî bavikî ku zemanê berê li gundê Teraş bûne, erd li Holê kirîye û ketine vî gundî.

6. Mala Dirbo

6.1. Mala Dirbo û Eşîra Bekiran

Mark Sykes di pirtûka xwe ya *Aşair-i Kurdîye* de dîyar kirîye ku xelkên eşîra Bekiran zivistanê li Dîyarbekirê bûne; havînê jî çûne alîyê Sêrtê (Çabuk 2018, 116). Ji ber ku qebîleya Mala Dirbo jî mensûbê eşîra Bekiran e, helbet ew jî bi wan re bûne. Çunkî li hêla Kopa Mûşê, zozanên bi navê Zozanê Dirbo heye.

6.2. Pêşkêşîya ‘Emerê Dirbo

Pênc kurên Dirbo hene: ‘Emer, Temo, Hemîd, Ferho û Qutnî. Kurê mezin ê Dirbo ‘Emer e; kurê piçûk ê Dirbo, Qutnî ye. Ji ber ku Qutnî, hîna di zemanê xwe yê nîşankirî de li zozanan hatîye kuştin, zêdahî jê çênebûye. Ji dîroka Mala Dirbo xuya dibe ku di nav lawên Dirbo de ‘Emer, bi zanetî û dîndarîya xwe derdikeve pêş (Ç1).²³

6.3. Zozanên Mala Dirbo li Kopa Mûşê

Hîn zemanê ku Bekirî ji Dîyarbekirê dihatin diçûn zozanan û tî, Mala Dirbo, mîna Çorepan li hêla Kopa Mûşê zozan eyîşandibin. Çinku zemanekî xelkê Kopê, gazî Mala Dirbo kir, got “Kadaastro hatîye, erdan tapû dike, hûn jî werin zozanê xwe li ser xwe tapû bikin.” (Ç2).

6.4. Eqrabatîya Mala Dirbo û Qebîleya Çelikan

Mala Keko pênc bav in, kurê Keko ne: Temo, Elî, Bedo, Hesên û Hecî Emer, birê hev in, kurê Keko ne. Hecî Evdirehmanê Sîfîyê, Mala Şikrîm, Mala Keleşo, Mala Hecî Emer. Mala Silêman û Mala Hemo kurê Temo ne. Hesênê Zeyno û Sebrîyê Berfo kurên Elî ne, Elîyê Keko. Mala Êso û Mala Elîyê Herdayê, kurên Hesênê Keko ne. Bedrî jî kurê Resûl e, ew jî kurê Bedo ye. Ji Resûl ew tenê ye. Ev her sêyê han kurên Keko bûn. Keko kurê Hisê ye, Hisê kurê Mamê ye, Mamê kurê Hesên e, Hesên kurê Çelebî ye. Ji wan re dibêjin Hesoka; ji Mal Dirbo re jî dibêjin Baloka. Balo û Heso birayê hev in û kurên Çelebî ne. Mala Sado, yanî Dalikî Mala Keko birayê hev in, Dalikî kurên Sado ne, Sado û Keko jî birayê hev in, her du jî, yanî Sado û Keko kurên Hisê ne. Yek jî jê, zarên Silîvana ne. Navê bavê wana li Çelo danîne. Navê wî jî Çelebî bû ye, jê re gotine Çelo (Ç2). Balûr û Çelebî, birayê hev in, kurê Mamûd in. Mamûd, bavê Balokan û Çelikan e. Te dî divêjin “Çelebî.” Çelebî, ji Çelikan re divêjin. Îca Balûr²⁴ û Çelebî, birê hev in, kurê Mamûd in. Bi tevî vê eqrabetîyê jî, wan gelek caran berê xwe daye hev, pevra şer kirîye û Şêx Qasim ew li hev anîne (Ç2).

6.5. Dostanîya Mala Dirbo û Mala ‘Emerê Mihê

Heta ku fesadî²⁵ neketîye navbera Mala Dirbo û Mala ‘Emerê Mihê, navbera wan gelek zêde xweş bûye. Ciwanekî bi navê Hesên ê ji Mala ‘Emerê Mihê hebûye û kêfa wî û Qutbedînê Dirbo zaf ji hev re hatibûye. Çi heye ku hinekan

fesadî di nav wan de kirîye û ev dostanîya wan bi awayekî xwînî bi dawî bûye. Di vê navberê de wan gelek zerar dane hev û piştî qernek û nivê jî, hîn jî ev arîşe nehatîye çareserkirin (Ç1).

6.6. ‘Emerê Dirbo bi Tevî Mîrê Xerzan di Herba Rûs de

Zemanê ku artêşa Rûsyayê tê bi ser Bidlîsê de digire, ‘Emerê Dirbo jî digel, bira, pismamên xwe, mêr û xweşmêrên mîna Bişarê Çeto û pêşewayên din ên wê hingê bi tevî Mîrê Xerzan dikeve herbê (Ç1).²⁶

6.7. Merivatîya Balokîyan Digel Mala Mîrê Xerza

Piştî ku Mîrê Xerzan di Herba Rûsyayê de mêrxasîya ‘Emerê Dirbo û hevalên wî dibîne, jê daxwaza mirovantîyê dike. Bi awayê ku ‘Emerê Dirbo qîzek an jî xwişkeke xwe bide Mîrê Xerzan, eqrebatî jê tewqe dike. ‘Emerê Dirbo dibêje ku “Keçeke me ya ku layîqî te be a niha tune ye.” Mîrê Xerzan dibêje “Min qayîl e, hema bila zarûyên wê li malxalanên xwe herin û wiha xweşmêr bin, ew bes e.” ‘Emerê Dirbo keça xwe ya Durrê dide wan û bi vî awayî dibin merivên hev û din (Ç1).

6.8. Dostanîya Mala ‘Emerê Dirbo û Mala Cemîl Paşa

Balokî digel qebîleyên din ên eşîra Bekiran, ji alîyê Dîyarbekirê ve hatine herêma Xerzan û li van deveran zozanên wan hebûne. Ji ber ku Balokî wê hingê binemaleke dewletî bûye, û wê hingê Mala Cemîl Paşa jî li Sêrtê bûye, di navbera wan de kirîvatî çê bûye (Ç1).

6.9 Tapûkirina Erdan

‘Emerê Dirbo digel pismamê xwe Hemîdê ‘Ebdo, di sala 1290ê koçî meha miheremê de (mîladî 1873) erdên derdora Honê (Hêlîn) û Holê li ser xwe tapû kirine. Du tapû li ser Hemîdê ‘Ebdo ne, yê din li ser ‘Emerê Dirbo ne (Ç1). Ji bilî Balokîyan, qebîleyên din ên derdorê, erd li ser xwe tapû nekirine. Çinku, wê hingê dewleta Osmanî bêca erdan digirt û jixwe qîmeta erdan jî li cem xelkê tune bû (Ç2).²⁷

6.10. Tapûyên ‘Emerê Dirbo û Milkê Xelkê Ermenî

Bi qasî em ji dîroka sîyasî û gelê Ermen û dîrok sîyasî ya împeratorîya Osmanî fam dikin, şer û pevçûnên navbera gelê Ermen û dewletê, piştî salên 1873yan dest pê dikin. Zemanê ‘Emerê Dirbo erdên derdora Holê û Honê/Hêlînê li ser xwe tapû dike, xanedanên Ermenîyan li derdora Sasonê hene û tu problemek di navbera wan û Balokan de tune ye. Ji bo zelalîya mijarê divê em li van çavkanîyan binihêrin:

Mîrê mîrektîya Botan Bedirxan Beg, di navbera mîrê Miksê Xan Mahmûd, mîrê Hekarî Nûrullah Beg, serokeşîrê Hertosî 'Emer Axa, serokeşîrê Hesnenan/Malazgirtê Rizvan Axa, ji Mûşê Şerfî Beg, ji Axlâtê Mustafa Beg, ji Berwarîyê Ebdulsemed Beg, ji Mardînê Hecî Esed Beg, ji Midyadê Osman Hesen, ji Sêrtê Elîyê Remo, ji Şîrwanê Heco Keleş, ji Behdînanê Îsmâil Begê Amêdîyê, ji Soran Resûl Begê Rewanduzî, ji Babanê Ahmed Begê Suleymanîyeyî û ji "Xerzan, Derwêş Beg" yekîti çê kir û amadekarîya serhildanê kir. Artêşa Osmanî di sala 1847an de bi ser Cizîrê de girt û şer di navbera artêşa Bedirxan Beg û artêşa Osmanî de dest pê kir. Ji ber ku piranîya beg û serokeşîrên Kurdan ew bi tenê hişt, herçendî şerekî dijwar bi qasî 37 rojan kir jî, Bedirxan Beg di 4ê Temûza 1847an de teslîm bû (Kardam 2017, 300-357).

Mustafa Reşîd Paşayê Osmanî, di sala 1847an de di warê îdarîya sîyasî de nûtfiyekê di nav milkê dewleta Osmanî pêk anî. Piştî ku dewletê di sala 1847an de serhildana Mala Bedirxanîyan (Bedirxan Begê Botan) têkşikand, li Enebolê 18 wîlayetên nû da çêkirin. Yek ji van wîlayetan bi navê Kurdistan e. Di tarîxa 14ê Aralixa 1847an ê rojnameya *Teqwîmî Weqayî* de îlan kir ku Wîlayeta Kurdistan ji sancaxa Dîyarbekir, sancaxa Mûş û sancaxa Wanê û ji qezaya Cizîrê, qezaya Botan û qezaya Mêrdînê pêk tê. Navenda vê wîlayeta Kurdistanê jî sancaxa Dîyarbekirê ye. Ji ber walîyê berê ya Mûsulê Mehmed Esad Muxlîs Paşa di serhildana Bedirxan Begê de ji bo dewleta Osmanî xizmeteke baş kiribû, dewletê ew kir walîyê Kurdistanê (Karademir 2017, 185-186).

Di salên 1880î de di navbera hin feodalên Kurd û gundîyên gelê Ermenî de li alîyê Mûş, Xînis, Bulanix û Melazgirtê pevçûn derketin. Di nav salên 1880 û 1890î de birêvebirên gelê Ermen hêzên çekdar bi rêxistin kirin û ji bo doza xwe ya polîtîk li dijberî Dewleta Osmanî kirin. Di sala 1890î de wan li Stanbol, Erzîrûmê xwepêşandanên polîtîk li dar xistin. Peyre wan li Pasînler û Eleşkirtê êrîşên çekdarî birin ser qereqolên Osmanî û eşîretên Kurdan. Di sala 1891ê de hêzên Ermenî li derdora Sasonê li dijî eskerîya Osmanî û serokeşîrên Kurdan dest bi têkoşîna çekdarî kir. Dewletê jî Alayîyên Hemîdî li ser Kurdan çê kiribû pê zor da hin eşîrên Kurdan ku êrîşî çekdarên Ermenî bikin. Di sala 1892yan de dewletê hêzên Kurdan şand ser Ermenîyên Sasonê û bi artêşa xwe jî çû ser alîyê Mûşê. Hinek ji van fermandarên Alayîyê Hemîdî ne bi dil bûn di vî şerî de, hinekan jî rasterast ev fermana dewletê redd kir. Vî şerî heta sala 1894an dewam kir. Muşîr (Mareşal) Zekî Paşayê Osmanî bi xwe ket serê artêşê û ew hêzên Ermenî sekinand. Lêbelê hêzên çekdar ên gelê Ermen heta sala 1896an li ber xwe da. Wan di 30yê Eylûla 1895an de xwepêşandaneke bisîleh li

Stanbolê li dar xist û dawîyê Stanbolîyan zêdetirî 5000 xelkê Ermenî kuşt. Peyra li Dîyarbekirê jî 119 gundên wan hatin xerabkirin, li Sêwazê jî nêzî 1000 Ermenîyî hatin kuştin. Di van qetlîaman de çawa ku hinek ji cahilê Kurdan cih girt, piranîya Kurdan jî xwe da gelê Ermen, wan parast û canê xwe li serê da. Mînaka herî mezin jî, Dêrsimî bûn. Vê rewşa kaosî, heta sala 1896an dewam kir (Burkay 2011, 424-429).

6.12. Qirkirina Mêrên Balokan û Xerabûna Holê

Rûdaneke trajîk di navbera Çelîkîyan û Balokan qewimîye. Ji ber ku her hemû birayên ‘Emerê Dirbo tên kuştin û ‘Emerê Dirbo bi xwe jî bi awayekî xedar û giran birîndar dibe, pêşîyên qebîleya Mamûdkîyan cenaze û birîndarên wan diênin cem xwe, peyra seyyîdên gundê Şêx Xelîlê Baqerê cih didin wan û li cem xwe wan bi cih dikin (Ç1).

6.13. Mala ‘Emerê Dirbo Li Gaza Baloka

Ji ber ku Mala Dirbo Balokî ne û çûne aliyê Şêx Xelîlê Baqerê ku di navbera bajarokê Hezo û bajarê Batmanê de nêzî rêya mezin, li hêla deşta Batmanê ye. Piştî çendakî xelkê wê herêmê ji vê derê re gotîye Gaza Baloka. Ev gaz, milkê kalê Mihemedê Qeşemê ye, yanî milkê Şêx Xelîlê Baqerê ye. Mihemedê Qeşemê, seyîd e, seyîdê Şêx Xelîl e. Îca ew dostên ‘Emerê Dirbo bûne. Wextê ku ew rûdana trajîk di navbera pêşîyên Çelîkî û Balokîyan de diqewime, li ser daxwaza Mala Qeşemê, Mamûdkî malên wan dibin Xedîrê. Li wir, Mala Qeşemê, erdê xwe yê Gaza Baloka dide ‘Emerê Dirbo û binemala wî nêzî 35 salan li wir mane (Ç1).²⁸

6.14. ‘Emerê Dirbo û Şêx Mihemedê Zîlî

‘Emerê Dirbo di zamanê xwe de mirîdekî xuyanî yê Şêx Mihemedê Zîlî bûye. Heta ku ew rûdana xwînî di navbera wan û Çelîkan de neqewimîye, ‘Emerê Dirbo tim qesda tekyaya Şêx Mihemedê Zîlî kirîye; lêbelê piştî vê kuştinê, ew ji Şêx Mihemed re dibêje “Eger Çelîkî bihên dergayê te, ez ji niha bi şûn de nayê.” Şêx Mihemed jî dibêje “Heyra ev dergayê xelkê ye, ez nikarim ji tu kesî re bibêjim neyê dergayê me.” Li ser vê cewaba Şêx Mihemed, ‘Emerê Dirbo êdî nayê Zîla û diçe Serhedê, cem Şêx Marûfê Kose (Ç1). Şêx Marûfê Kose, kalê Mala Xîyasedîn Emre ye (Ç7).

Di pey Şêx Mihemedê Zîlî de, ji gundê Zîlan yekî bi navê Şêx Xalid derketîye manaşa terîqetê û bi tevî ku ji bilî qebîleya Çelîkan, tu qebîleyek û tu eşîrekê şêxîtiya wî qebûl nekirîye jî, ew bi piştgirîya Çelîkî û Smayîlkîyan li herêmê karîger bûye. Mala Dirbo jî nedane pey wî û ev jî ji bo vê qebîleyê bûye şikesteke

civakî (Ç1; Ç8). Şêx Xalid di rûdana 1925an de, bi tevî ku xwe daye alîyê eskerîyê jî, dewletê ew ajotîye Gîresûnê (Ç2).

6.15. Birayên ‘Emerê Dirbo

Birayên bindestî ‘Emerê Dirbo, yek Temo ye, yek Hemidê ye, yê din jî Ferho ye. Çelikî van her sê birayên ‘Emerê Dirbo kuştîye û xelkê der û cîran cenazeyên wan li Zîyareta Şêx Xelî defin kirine. ‘Emerê Dirbo ku xedar birîndar dibe, digel zarok û hin birazîyên xwe li Xedîrê bi cih dibe (Ç1).

6.16. Cihê Nifûsa Mala Dirbo û Soyadîyê Wan

Wê hingê Mala Dirbo yê ku sax filitîne, hinek li gundê Şedirkê ne, hinek jî li gundê Xedîrê ne û qeyda wan nifûs li wir e. Hinek li gundê Çorepan Hiskut û Şelmoyê ne, nifûsa wan jî li wir e.

6.17. Zarokên Hemîdê ‘Evdo

Sê kurên Şemo û Bego (Bego, navê pîreka Şemo ye) hene. Xelîl, Silêman û Hemze hene. Bi navê Xato jî keçeke wan heye. Ji Xelîl ‘Evdê heye, ji Silêman Birhan û ji Hemze jî Ezedîn heye. Burhan kurê Silhedîn e, Silhedîn kurê Silêman e, Silêman kurê Şemo ye, Şemo kurê Bilal e, Bilal jî, yan kurê Hemîd e, yan jî kurê Qutbedîn e. Îro ji wan re Mala Bego dibêjin û hinek ji wan li Şedirkê ne, hinek li Mêrsînê. Ew jî bi Mala Dirbo re hatine vî gundî û venegerîyane Holê. Hinek ji bavikên Mala Dirbo dest danîne ser erdên Mala Bego (Ç6; Ç9).

6.20. Wefata ‘Emerê Dirbo û Jihevbelavbûna Qebîleyê

‘Emerê Dirbo li Gaza Baloka di salên derdora 1900î de rehmet kirîye û li Zîyareta Şêx Xelîl hatîye definkirin. Brahîmê Temo, mala xwe anîye Diristan, Hemze mala xwe birîye Şelmo, Mala Bego li Şedirkê mane. Mala Dirbo jî li Xedîrê mane.

6.21. Serdema ‘Emerê Quto û Muxtarîya Holê

Mala Dirbo ku di pey bidarvekirina 17 giregir û serokên Bekiran de li gundê xwe vegerîya, ‘Emerê Quto bû muxtar, peyra ji ber meseleyên serdema xwe, neçar ma ku xwe li Binxetê bigire. Wê hingê Brahîm Onbaşî, muxtarê gund û mezrayên herêma Bekiran bû. Qereqol li Dalikê bû û onbaşîyek bi tevî 6 eskeran tê de hebû. Ji Dehlikê, Resûlê Zêro jî bekçîyê qereqolê bû. ‘Emerê Quto piştî ku ji Binxetê vegerîya Holê, di wan salan de muxtarê gund û mezrayên temamê herêmê bû. Zemanê ku muxtar bû, Atatürk mir û qereqolê xêra wî çend teneke helaw şand cem ‘Emer û wî ev xêra wî li gundan belav kir. Di pey ‘Emerê Quto de Hecî Hesenê kurê Silê kurê ‘Emerê Dirbo bû muxtarê Holê, Kîfîfê, Dehlikê û Hêlînê. Piştî ku ew rûdana kuştinê ji destê wan derket, ew û birayê xwe ji gund derketin û ji Mala Mişko Sebrîyê Filît bû muxtarê gund. Di pey wî de ji Çelikan

Hesenê Hizna ji Kiffê bû muxtarê van deran. Di pey wî de Ebduletîfê kurê Sebrîyê Filîf bû muxtarê Holê û Kiffê. Ji wê serdemê bi şûn de êdî muxtarîya Holê, Kiffê û Hêlînê tim di destê Mala Mişko û Çelikîyan de ma heta piştî salên 2000î (Ç8).

7. Analîza Daneyan û Nîqaşa Wan

Di pey temamkirina daneyên ku ji unîversaya xebatê hatin komkirin de rastîya wê hîpoteza ku destpêka lêkolînê de hatibû pêşbînîkirin derket meydanê. Bêistîqrarîya nav qebîleyên eşîra Bekiranîyên li herêma Xerzan, ji ber lawaketina mîrektîyên Xerzan bûne. Nexwe pşbînîya ku dihat texmînkirin ku bêistîqrarîya wan ji ber hovîtîya wan bûye, xelet derket. Çinku zemanê ku mîr li ser karê hikûmetê bûne, ew rûdanên trajîk û xembar wisa zêde neqewimîne. Nexwe mirov dikare van daneyên unîversayê wiha şirove bike:

Ji nivê duyem ê sed sala 18an bi şûn ve îstîqrara civakî ya eşîrên Kurmanc ber bi xerabûnê ve şemitîye. Bi taybetî ev bêistîqrarî, li herêma Xerzan bûye sedemê trajedî û kasetên mezin. Qebîleya Balokan, bi tevî ku li herêma Xerzan di nav heft qebîleyên mezin ên eşîra Bekiran de cih digire jî, di serdema me de nav û dengê wê ji dinyayê winda bûye. Li vê herêmê ji van heft qebîleyên eşîra Bekiran, her yek jê bi hindikî xwedan gundekî, yan jî zêdetir gundan e; bes gundekî rast û dirust ê qebîleya Balokan tune ye. Bi qasî ku ji agadarîyên çavkanîyên zindî yên herêmê û ji dokumanên nivîskî yên dîrokî tê famkirin, rewşa wan wiha ye:

Ji ber ku rewşa aborî ya Balokan gelek xweş bûye, nava wan û Cemîl Paşa, Mîrê Xerzan, eşîra Xîya û şêxê herî mezin ê herêmê Şêx Mihemedê Zîlî (wf. 1894) xweş bûye. Çi heye ku fonksiyona şêxên herêmê, di îstîqrara civakê de bi qasî ya mîran tune bûye ku wan nekarîya pêşî li şer û pevçûnên hundirîn û derveyî yên eşîrê bigire. Nexwe zemanê ku îstîqrara mîran hebûye, îstîqrara eşîran jî hebûye; zemanê ku îstîqrara mîran tune bûye, îstîqrara eşîran jî tune bûye. Bi vî awayî bersiva wan pirsên ku di destpêkê lêkolînê de hatibûn pirsîn derdikeve.

Çawa ku pisporê vê qadê Keleş Temo bi awayê devkî radigihîne, gelê Ermen, li ser hemd û hişê xwe, cih daye eşîra Bekiran. Çi heye ku bidestxistina van erdên qebîleyên Bekiran, yên van deran jî, ne bi rehetî bûye, xelkê Bekiran, bi eşîrên Xerzan re şer kirîye û ew bi darê zorê li hin deran bi cih bûne. Hinek ji pêşîyên Bekiran, ev erdên xwe, ji Cemîl Paşayê Diyarbekirê bi pereyê xwe standîye. Herwiha gava dewleta Osmanî, erdan li ser mîletê dide tapûkirin, hin

kesan û hin bavên eşîratê, ji ber ku nexwestine bac û xeracê bidin dewletê, nexwestine ku erd li ser wan bihê tapûkirin (Ç4). Tiştê ku heye, wê hingê mîr hebûne û wan nehiştîye ku zêde şer û pevçûn li herêmê kûr û giran bibin. Wan di wextê xwe de midaxele kirîye û ew li hev anîne. Nexwe mirov dikare vê rewşê li temamîya herêmê jî bisepêne.

Balokî, herçendî wekî qebîleyeke eslî ya eşîra Bekiran li rojavayê herêma Xerzan ji xwe re cih girtibe jî, ji ber erdên xwe yên tapûkirî, tûşî kerasetên mezin hatîye. Bi tevî ku qebîleyên din ên birayên wê, ji bo ku bêc û vergîyê nedin dewleta Osmanî, erd li ser xwe tapû nekirine jî, wan erdên xwe, bi awayê meşrû û qanûnî ji sazûmanîya fermî ya tapûyê, bi pere kirîye, pêşîyên wê di sala 1873yan de erd li ser xwe tapû kirine û heta van salên dawî jî wan bêca xwe daye. Bi ser van de, ew bi gundê çawa ku ji bo her yek bavekî qebîleyên din ên vê eşîrê bûne stargeh, ji malbatên gelên mîna Erebiyê jî bûne cihê penagehê. Heta ku ji destê pêşîyên vê qebîleyê hatîye, wan ahenga navbera qebîleyan parastîye. Navbera wan û binemalên bijarte yên eşîrên mîna Xîya, eşîrên Xerzan û Gêsan jî dostane bûye. Mezinên Balokî, rêya xwe bi derga û tekyayên zatên mezin ên tesewwufê jî xistîye. Çi heye ku bi tevî vê ulfetê jî, wan xêr ji jîyana xwe ya civakî nedîtîye.

Ev bêsiûdîya wan, dibe ku ji ber rûdanên trajîk ên têkildarî mîrên herêmê û rayedarên dewletê be. Çinku di serdema wan de navbera mîrên herêmê û birêveberîya Osmanî xerab bûye û ji ber vê jî îstîqrara civakî û siyasî ya serdemê têk çûye. Herwiha rûdanên trajîk di navbera gelê Ermen û artêşa Osmanî de wê hingê qewimîne. Bivê nevwê vê qebîleyê jî paya xwe ji vê qeyranê girtîye. Şêxên herêmê jî nekarîne pirsgerêkên navxweyî çareser bikin. Lewra wê bedêlên giran dane û piştî 150 salî jî, nesla wê nehatiye ser hemd û hişê xwe. Herba Giştî ya Yekem a Dinyayê û Herba Giştî ya Duyem a Dinyayê jî derbên giran li îstîqrara herêmê dane.

Nêzî sedsalekê şer û pevçûnên li ser erdan di navbera van qebîleyan de berdewam kirîye. Zemanê ku di navbera Balokî û Çelikîyan de şer û pevçûn li ser milk û erdan qewimîne, Şêx Qasimê Şêx Xalidê Zîlî (Kanîrewan) ew li hev anîne. Piştî van silhan qewet û îradeya Balokan tim gelek kêr bûye. Çelikîyên gundê Dehlik û Kîfîfê, bi temamî mirîdên Şêx Qasim in. Dehlikî kerîyekî pezê Mala Şêx Qasim xweyî dikin û Aşê Mala Şêx jî li Dehlikê heye. Herwiha di nav axayê wan û Mala Şêx de jî mirovanti heye. Ev her du gund jî, hîn ji wextê Şêx Xalit ve mirîd û piştîmêriyê Mala Şêx in. Îca Balokî ku êdî wekî bavîkekî

kêmqewet mane û navê Mala Dirbo li wan dikan, nebûne mirîdê Mala Şêxên Kanîrewan. Lewra bi tenê mane.

Encam

Di destpêka vê xebatê de hatibû dîyarkirin ku armanca vê lêkolînê ew e ku rewşa problematîk a qebîleya Balokan, bi helwesteke zanistî bihê tesbîtkirin û rêya çareserîyê ji pirsgirêka wê re bihê dîyarkirin. Ji bo vê jî, di pêvajoya xebatê de alîyên dîrokî yên qebîleyê li ser bingeha metodolojîya “mêjûya zarekî” bi delîlên pêbawer hatin ronahîkirin û alîyên heq û neheq ên pêşîyên vê qebîleyê û der û cîranên wê, li ser bingeha daneyên ku ji unîverse û populasyona lêkolînê û ji lîteratura qadê ya nivîskî hatin komkirin, hatin tesbîtkirin. Digel vê, karîgerîya mîrektîya Xerzan a di îstîqrara eşîra Bekiran û eşîrên din ên derdore de hat tesbîtkirin. Di pey lawazketina sazûmana mîrên Xerzan de îstîqrara hundirîn û derveyî ya eşîra Bekiran ji navê çûye. Bi vî awayî çend alîyên vê meseleyê bi awayekî bêalî, di çarçoveyeke etîk de hatin ronahîkirin û ji bo çareserîyeke adilane, derfetên mimkun hatin bidestxistin.

Li gor vê, çend bavikên qebîleya Balokan, li herêma Xerzan hîn jî mane û hemin ew ji malbata eşîra Bekiran in. Bi ser de jî ev qebîle, ji nêz ve digihîje qebîleya Çelikan. Di navbera wan de herçendî rûdanên trajîk qewimîbin û dilê wan ji hev sar bûbe jî, dîsa pêdivî bi silhên mayînde heye. Herçendî ew keş û hewayê mîrên herêmê li meydana nemaye û hevqirtineke giştî ya eşîrên derdor nemabe jî, derfet hene ku ji bo pirsgirêkên civakî derîyê silh û selametê vekin. Ji bo vê jî pêwîstî bi hevqirtineke giştî ya eşîrê heye ku pirsgirêkên navxweyî bi awayê adilane çareser bikin. Ew piştî ku pirsgirêkên navxweyî çareser bikin, îca divê berê xwe bidin eşîrên cîran û li dîlmayînen navbera xwe bipirsin û wan jî bi dostanî çareser bikin. Çinku çawa ku ahenga navbera qebîleyên vê eşîrê xerab bûye, ahenga navbera eşîrên din ên hema herêmê bi xwe jî ji meydana rabûye. Îca ancax bi lihevgermbûneke giştî eşîr dikarin li vê pirsgirêkeka ku 150 salî berdewam kirîye û bedêlên giran ji wan girtîye dawî biênin. Heke ne wisa be, dê heta bi hetayê ev pirsgirêk wisa bimêne û nîfş bi nîfş neqlî hev bikin.

Çavkanîyên Zindî

Ç1 Hecî Mihemed Erol, 1932, Holê, Bê tehsîl e, Cotkar.

Ç2 Hecî Abdurrahmanê Stîyê, 1939, Kiffê, Bê tehsîl e, Cotkar.

Ç3 Mela Cesîm, 1950, Kox/Weyselqeranî, Alimê medreseyê

Ç4 Keleş Temo, 1970, Şelmo, Mezûnê Lîsansê ye, Mamoste.

- Ç5 Hecî Miheme Sebrî, 1943, Holê, Bê tehsîl e, cotkar
Ç6 Hecî Ezedîn, 1956, Xedîrê-Hezo, Bê tehsîl e, malnişînê tendirustîyê
Ç7 Mela Telhe, 1950, Kurdmeydani/Mûş, Alimê medreseyê
Ç8 Yoldiza Rihanê, 1957, Şabê/Hezo, Bê tehsîl e, xanima malê
Ç9 Burhanê Mala Bego, 1972, Şedirkê, , tehsîla wî heye, esnaf e

Çavkanî

- Alçitepe, Galip. *İngiliz ve Amerikan Basınına Göre Kürt İsyanları Güncesi (1923-1938)*. İstanbul: Aram Yayınları, 2012.
- Aras, Ahmet. *Mitolojiya Kurdî da Destanek Kerr û Kulik*. İstanbul: Fırat Yayınları, 1993.
- Bacon, Francis. *Denemeler, (Latince aslından çeviren: C. Cengiz Çevik & Melike Çakan)*. İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2017.
- . *Seçme Aforizmalar (Latince aslından çeviren: C. Cengiz Çevik)*. İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2022.
- Boran, Ali, Abdülhamit Tüfekçioglu, ve İrfan Yıldız. *Kozluk*. Ankara: Uyum Ajans, 2008.
- Bozkurt, İbrahim. *Aşiretler Tarihi*. İstanbul: Nûbihar, 2021.
- Brant, James. *Notes of a Journey Through a Part of Kurdistan in the Summer of 1838 (1838 Yazında Kürdistan (İngilizceden Çeviren: A. Celil Kaya)*. İstanbul: Weşanxaneyê Rûpelê, 2018.
- Budaq, Salihê kurê Xan. *Dîroka Nijada Şêrwan (Wergera ji Erebî: Kerem Soylu)*. İstanbul: Weşanên Enstîtuya Kurdî ya Stenbolê, 2005.
- Burkay, Kemal. *Neolitik Çağdan 1. Dünya Savaşı'na Kürtler ve Kürdistan, (Beşinci Baskı)*. İstanbul: Deng Yayınları, 2011.
- Cibo, Nezirê. *Kürt Tarihinde Garzan ve Penanarîler*. İstanbul: İsmail Beşikçi Vakfı Yayınları, 2016.
- Çabuk, Fehminaz. «19. Yüzyılda Diyarbakır Vilayetinde Yaşayan Bazı Kürt Aşiretleri: Aşiret, Din ve Eşkiyalık Meseleleri Üzerinde Bir Değerlendirme ..» *Osmanlıdan Günümüze Diyarbakır* içinde, yazar Ali Karakaş, Mustafa Öztürk, Ziya Polat) (Edt.: İbrahim Özcoşar. Diyarbakır: Ensar Neş, 2018.
- Eren, Tahir. *Cemîlê Çeto û Serhildanên Xerzan*. Diyarbakır: Weşanxaneyê J&J, 2016.
- Han, Şeref. *Tevarih-Şeref Han (Mutercim: Şem'î); İnceleme: Adnan Oktay*. İstanbul: Nûbihar, 2016.

- Izady, Mehrdad R. *Kürtler: Bir El Kitabı, (İngilizceden Çeviren: Cemal Atila)*. İstanbul: Doz Yayınları, 2007.
- Jiyan, Ahmed Çeko. *nefel.com*. 1 2020. <http://www.nefel.com> (12 24, 2020 tarihinde erişilmiştir).
- Karademir, Nihat. *Osmanlı'nın Son Yüzyılında Kürtler Modernleşme, Merkeziyetçilik ve İsyan*. İstanbul: Nûbhar, 2017.
- Kardam, Ahmet. *Cizre-Bohtan Beyi Bedirhan Direniş ve İsyan Yılları*. Ankara: Dipnot Yayınları, 2017.
- Öztuna, Y. *DEVletler ve Hanedanlar: Türkiye 1074-1990, c. II*. Ankara: Kültür Bakanlığı, 1969.
- Sebrî, Osman. *Şerrên Sasûnê (1925-1937)*. İstanbul: Weşanên Pêrî, 2005.
- Sykes, Mark. *el-Qebailu'l-Kurdîyyeti dî'l-Îmberatûrîyyeti'l-Usmaniyye (Tercemetu 'eni'l-Îngilîzîyyeti: A. D. Xelîl Elî Murad)*. Dimeşq: Daruzzeman, 2007.
- Turan, O. *Doğu Anadolu Türk Devletleri Tarihi*. İstanbul: Turan Neşriyat, 1973.
- Yiğit, Abdusamet. *Destana Dewrêşê Ewdî*. İstanbul: Weşanên Han, 2012.
- Yıldız, H. D. *İslamiyet ve Türkler*. İstanbul: İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayını, 1976.
- Yılmazçelik, İ. *XIX. Yüzyılın İlk Yansında Diyarbakır 1790-1840*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 1995.
- Yücel, A. Sevim. *Türkiye Tarihi*. Ankara: Türk Tarih Yayınları, 1989.
- Zillî, Evliya D. *Seyahatname III-IV (Çev. T. Temelkiran & N. Aktaş & M. Çevik)*. İstanbul: Üçdal Neşriyat, 2006.
- Zinar, Zeynelabidin. *Jînewariya Derwêşê Sado*. İstanbul: Weşanxaneya Ajans, 2011.

PÊVEK

Tapûyê ku di sala 1873yan da li ser Hemîdê Evdo hatîye çekirin.

ORİJİNAL TRANSKRİPE (OSMANLICA METNİN LATİN HARFLERİNE DEŞİFRESİ)

Deşifrasyona zimanê osmanî

Edirun Taposu

Sebeb-i tasdir ve tevkîh-i Humayun olarak

Defterhane-i hakani'ye vürud eden zirde numra ve şehri muharrir defterdan müsteban olduğu vechiyle Siirt sancağında Sasun kazasında Hone karyesinden Çem-i Derbane nam mahalli tarafında Ömer ve Çay çimlik ve

kamışlık ile mahdud tahminen .. sekiz ölçek tohum istidad eder sulu tarla cibali mübaheden olmayıp mera gibi mine'l-kadim ahaliye tahsis kılınmış yerlerden bulunmayıp, bila sahip, hali ziraata salih olduğundan, mebni lede'l-müzayede takarrur eden yalnız doksan kuruş bedel ile, Hamid bin Abdo'ya, mecd-i tefaviz-i vaha kılınmış olduğundan, her sene itad-ı şer'iyesi memurine eda ... üzere tasarrufuna izin verilmiş olduğunu öşür ... i'ta kılındı. Fi Muharrem...

Sene 1290

Sıra numarası

9

Defter-i Şehir

Hazîran Luklum

Sene: 1288

Foto: Ziyareta Şêx Xelîlê Baqerê

ARAZİ KAYIT ÜRÜNÜ					Müşahade Kayıtları				Arazi Sahibinin Adı ve Soyadı	
Hesap No	Tahrir No	Cinsi	Hekim	Mucadda	Hesap	Ar	Metre	Kilometre	Kayit	Kayit
3	11	Susuz	Çama	Doğu : Ömer Tarlası Batı : Çama	1	8	128	1.8.1937	Tasdikate (Müh.)	Çama Oğ. Süleyman
4	12	Susuz	Halle	Doğu : Dere Bata : Meşelik	2	—	320	1.8.1937	Tasdikate (Müh.)	" " "

Kayda : 26.6.1936
Özel İdar. Numarası : 464

ARAZİ KAYIT ÜRÜNÜ					Müşahade Kayıtları				Arazi Sahibinin Adı ve Soyadı	
Hesap No	Tahrir No	Cinsi	Hekim	Mucadda	Hesap	Ar	Metre	Kilometre	Kayit	Kayit
3	11	Susuz	Çama	Doğu : Ömer Tarlası Batı : Çama	1	8	128	1.8.1937	Tasdikate (Müh.)	Çama Oğ. Süleyman
4	12	Susuz	Halle	Doğu : Dere Bata : Meşelik	2	—	320	1.8.1937	Tasdikate (Müh.)	" " "

Kayda : 26.6.1936
Özel İdar. Numarası : 464

Foto: Dekontên Mala Bego yêl baca erdan

Aşiretlerin Toplumsal İstikrarında Kürt Beylerinin Rolü: Balokan Örneği

Özet

Balokîler, zamanında Garzan Beyleri bölgesinde Bekiran aşiretinin yedi kabilesinden belli başlı bir kabilesidir. Bu bölgede beylik sistemi zayıflatıldığında bölgenin kavim, kabile ve aşiretleri, trajik olaylara maruz kalmışlardır. Diğer bazı kabileler gibi, bu kabilenin istikrar ve huzuru bozulmuştur. Bugün onun adı-sanı ve bazı topraklarının adları kalmıştır. Sorun hala devam etmektedir. Bu gerekçeden dolayı, kabilenin bu promlematik durumunun akademik bir refleksle tespit edilmesi ve çözüm yolunun bulunması için bu araştırma yapıldı. Dolayısıyla bu kabilenin durumu, araştırma sorunu olarak seçildi. Bu sorunun baş nedenlerinin bulunması amacıyla, sözlü tarih yöntembiliminin refleksiyle, araştırma evrenine gidildi, veri toplama yöntemlerinden görüşme ve gözlem teknikleri yoluyla canlı kaynakların ağzından veri toplandı. Özellikle yaşlı ve orta yaşın üstündeki kabilenin ve diğer kabilelerin insanlarından ses kayıt cihazları ve kamerayla bilgi toplandı. Bunun yanı sıra, tarihi belge ve konuyla ilgili alanyazından yararlanıldı. Tapu belgeleri ve arazi vergi dekontları da toplandı. Saha çalışması ve tarihi analizi sonucunda Balokan ileri gelenlerinin kendi dönemlerinde bölgenin hatırı sayılır tarikaların önemli üyesi olduğu gibi, Garzan Beyleriyle omuz omuza Rus ordusuna karşı savaşa girdiği, Diyarbakır Cemil Paşa ailesi, Xiyan aşiret büyükleri ve bölgedeki Ermeni halkının ileri gelenleriyle dost oldukları tespit edildi. Garzan Beylerinin zayıflaması ve bölgenin tekke ve medrese gibi dini-sosyal kurumlarının işlevsiz kalması sonucunda bu kabilenin ileri gelen aileleri, aşiretin diğer kabileleri ve bazı aşiretlerle, toprak davalarından kaotik bir duruma girmiştir. Kabilenin sosyal sistemi bozdurulmuş ve toprakları gasp edilmiştir. Dolayısıyla kabilenin fertleri birbirlerinden ayrılmış; toplumsal yaşamları ciddi darbeler almıştır. Balokanlılar, İslam hukuku davalarında haklı bulunmuş; ancak diğer kabileler bunu kabul etmemiş ve davalarını bazen resmi mahkemelerin yoluyla bazen de örfi hukuka göre çözmeyi başarmıştır. Bu kabile ile diğer kabileler ve aşiretler arası kan davaları bir sona kavuşturulamamış ve düşmanlık son bulmamıştır. Bu kabilenin toplumsal yaşamı, yüzyılı aşkındır istikrarsızlık içindedir. Bekiran aşireti ileri gelenleri ve diğer konuyla ilgili kurum ve kuruluşlar da bu sorunu çözemediğinden, bu kabileye, aşirete ve bölgelerine büyük zararlar dokunmuştur. Hala birkaç yılda bir bu kabileden kalma bazı ailelerle onların topraklarına el koyan diğer kabileler arasında gerginlikler çıkıyor,

trajik olaylara yol açmaktadır. Bölgede haksever bir yönetimin yardımıyla bu sorun adil bir şekilde çözülsüydi, bu kabile bu durumdan kurtarılabileceği gibi, Bekiran aşiretinin diğer kabileleri, bölgenin aşiretleri, Kürt halkı ve iktidardaki hükümet de onların huzurundan pay alırdı.

Anahtar Kelimeler: *Kürt Emirlikleri, Garzan Beyliği, Kürt Aşiretleri, Bekiran, Balokan*

دور التسول الكردي في الاستقرار الاجتماعي للعشائر: البلوق مثال

الملخص:

بلوكي هي إحدى العشائر السبع لقبيلة بكيران في منطقة بيجين خيرزان. عندما ضعف نظام المملكة في هذه المنطقة، عانت شعوب المنطقة وعشائرها وقبائلها من أحداث مأساوية. كما تدهور استقرار هذه القبيلة كبعض القبائل الأخرى. ولم يبق اليوم سوى اسمها وصوتها وبعض أسماء أراضيها. ولهذا السبب تم إجراء هذا البحث من أجل تحديد الوضع الإشكالي لهذه القبيلة من وجهة نظر أكاديمية وتحديد طريقة حلها. ولذلك تم اختيار وضع هذه القبيلة كمسكلة بحث. ومن أجل تحديد الأسباب الجذرية لهذه المشكلة، تم جمع البيانات من مجتمع الدراسة، من المصادر الحية، من خلال انعكاس منهجية عقل الطفل، من أساليب جمع البيانات، من خلال تقنية اللقاء والملاحظة. وعلى وجه الخصوص، تم تزويد سكان هذه القبيلة والقبائل الأخرى في منتصف العمر وكبار السن بالمعلومات من خلال أجهزة التسجيل والكاميرات. بالإضافة إلى ذلك، تم استخدام الوثائق التاريخية والأدبيات المكتوبة المتعلقة بالموضوع. وتم جمع وثائق سندات ملكية الأراضي والإيصالات التي تثبت خلوها. ونتيجة للعمل الميداني وتحليل ماضيها التاريخي، تبين أن مشايخ البلوق، في عصرهم كأعضاء مهمين في طوائف المنطقة الكبرى، ذهبوا إلى الحرب إلى جانب أمير خيرزان ضد الجيش الروسي، مع عائلة ديار بكر التابعة لجميل باشا، أصبحوا أيضاً أصدقاء مع قبيلة شيان وشيوخ الشعب الأرمني. ومع ضعف البيجيتيه الخزان وخلل المؤسسات الدينية والاجتماعية مثل التكايات والمدارس في المنطقة، وقع أفراد عائلة هذه القبيلة، إلى جانب قبائل أخرى من القبيلة وبعض القبائل المجاورة، في حالة من الفوضى بسبب النزاعات على الأراضي. ودمر نظامها

القديم والإداري ودمرت أراضيها. لقد انفصل والداها عن بعضهما البعض وتضررت حياتهم الاجتماعية بشكل كبير. لقد وجد البلوكي مبررين في قضاياهم أمام الشريعة، لكن القبائل الأخرى لم تقبل ذلك وقاموا بتسوية قضاياهم تارة عن طريق المحاكم الرسمية، وتارة عن طريق القانون العرفي حسب رغبتهم. ولم تنته الثأر بينه وبين العشائر والقبائل الأخرى ولم تنته العداوة. كانت الحياة الاجتماعية لهذه القبيلة غير مستقرة لأكثر من قرن. ولأن زعماء قبيلة بكيران والأجهزة الأخرى ذات الصلة لم يحلوا هذه المشكلة، فقد لحق ضرر كبير بهذه القبيلة والقبيلة ومنطقتهم. حتى كل بضع سنوات، تثار عدة عائلات من هذه القبيلة والقبائل الأخرى التي استولت على ممتلكاتها، ضد بعضها البعض وتستمر الأحداث المأساوية. ولا تزال ملفاتهم في المحاكم الرسمية مستمرة. والعداء بينهما يتعمق أكثر من جيل إلى جيل. إذا لم يتم تنفيذ حل عادل فيها، فمن الواضح أنه سيستمر وإذا تم حل هذه المشكلة بطريقة عادلة بمساعدة الإدارة الصالحة، وكما سيتم إنقاذ هذه القبيلة من هذا الوضع، فسيكون هناك أمل في أن تكون القبائل الأخرى من قبيلة بكيران وعشائر المنطقة والشعب الكردي و كما ستحصل الحكومة الحاكمة على نصيبها من السلام.

الكلمات الدالة: الأمراء الأكراد، خيرزان بكس، القبائل الكردية، بكير، البلوقان

The Role of Kurdish Beys in the Social Stability of Tribes: The Case of Balokan

Abstract:

The Balokis were a major tribe among the seven tribes of the Bekiran tribe in the region of the Garzan Beys. When the bey system was weakened in this region, the tribes, clans and tribes of the region were exposed to tragic events. Like some other tribes, the stability and peace of this tribe was disrupted. Today, its name and the names of some of its lands remain. The problem still persists. For this reason, this research was conducted to identify this problematic situation of this tribe with an academic reflex and to find a solution. Therefore, the situation of this tribe was chosen as the research problem. In order to find the root causes of this problem, with the reflex of oral history methodology, the research population was visited and data was collected from

the mouths of living sources through interview and observation techniques. Information was collected with voice recorders and cameras, especially from elderly and middle-aged people of the tribe and other tribes. In addition, historical documents and literature on the subject were utilized. Title deeds and land tax receipts were also collected. As a result of the fieldwork and historical analysis, it was concluded that Balokan elders were important members of the region's notable tariqas in their time, that they fought shoulder to shoulder with the Beys of Garzan against the Russian army, and that they were friends with the Diyarbakır Cemil Pasha family, Xiyan tribal elders and the elders of the Armenian people in the re As a result of the weakening of the Garzan Beys and the dysfunction of the region's religious and social institutions such as tekke and madrasa, the leading families of this tribe entered a chaotic situation with other tribes and some tribes due to land disputes. The social system of the tribe was disrupted and its lands were usurped. As a result, the members of the tribe were separated from each other and their social life suffered serious blows. The Balokanites were found justified in their cases under Islamic law, but other tribes did not accept this and managed to resolve their cases sometimes through the official courts and sometimes according to customary law. Blood feuds between this tribe and other tribes and clans have not been settled and hostilities have not ended. The social life of this tribe has been unstable for more than a century. Since the leaders of the Bekiran tribe and other relevant institutions and organizations have not been able to solve this problem, great damage has been done to the tribe, the tribe and their region. Every few years, tensions still arise between some families from this tribe and other tribes who have seized their lands, leading to tragic events. If this problem had been solved fairly with the help of a benevolent administration in the region, this tribe could have been saved from this situation, and the other tribes of the Bekiran tribe, the tribes of the region, the Kurdish people and the ruling government would also share in their peace.

Keywords: *Kurdish Emirates, Garzan Principality, Kurdish Tribes, Bekiran, Balokan*

Perawêz:

- ¹⁵ Ji bo yek ji van mînanan, dikarî bnr. Fayîqê Kîfîfî, <https://www.youtube.com/watch?v=El6gzvM-X-w> ; Dengbêj Mehemed Şêxweliya, https://www.youtube.com/watch?v=ez8-3_iJkN8&list=OLAK5uy_mnlTWn5_YOk8BDCtOgQnflmYzfaw1zE6w&index=6
- ¹⁶ Dikarî bnr. bekiranlilar.com (Tarîxa zîyaretkirina malperê: 02.04.2023).
- ¹⁷ Kerem Soylu ev berhem bi navê *Dîroka Nijada Şîrwan* wergeraye kurmancî û Enstîtuya Kurdî ya Stenbolê ew di sala 2005an de li Stenbolê çap kirîye.
- ¹⁸ Bnr. <https://semskiasireti.com/?Syf=18&> (Tarîxa zîyaretkirina malperê: 02.04.2023).
- ¹⁹ Bnr. "bekiranlilar.com" û pirtûka wî nivîskarê Siwêdî.
- ²⁰ Şêx Bal, leqeba Şêx Mihemedê Şembekî ye û li gundê Teraş ku nêzî bajarokê Sasonê ye medfûn e.
- ²¹ Mark Sykes nivîskar, dîplomat, esker û geryarekî Îngilîz e. Di 16ê Adara 1879an de li Westminstera Londerayê hatîye dinyayê. Digel bavê xwe, hîn di heftsalîya imrê xwe de li Rojhilat gerîyaye. Koça wî ya dawî, sala 1919an e. Ew wekî pisporê Rojhilata Navîn ê Brîtanayê xebitiye. Lewra navê Peymana Sykes-Picot (1916) ji navê wî tê. Dikarî bnr. https://archive.org/details/20220110_20220110_0402/page/82/mode/2up (Tarîxa xwegihandinê: 30.01.2024;21:19)
- ²² Zemanê berê, Hêlînê jî li ser Holê bûye, lewra ev malbat jî wekî "xwegirtîyê" Holîyan bûye.
- ²³ Li gor ku Bozkurt (2021) di pirtûka xwe ya *Aşiretler Tarihi* de radigihîne, wexatkî 'Emer Axa mezinatîya Bekiranîyê kirîye. Ev axa 'Emerê Dirbo ye, yan Muxtar 'Emer e, nehat keşîfkin.
- ²⁴ Ji ber ku di kurmancî de hefa "l" û "r" carinan cih diguherin, dibe ku ev navê "Balûr", "Behlûl/Balûl" be jî.
- ²⁵ Hin derdor dibêjin ku hikûmeta wê hingê ya Hemîdîyan zor daye Mala 'Emerê Mihê ku Mala Dirbo ji ser warê wan xerab bike, hin kes jî dibêjin ku qenîl, yan jî eşîrên derdor nav bi wan daye.
- ²⁶ Divê ev Herba Giştî ya Yekem a Dinyayê be.
- ²⁷ Îro piraniya erdên wan ên tapûkîrî, ne di destê wan de ne. Herçiqas piştî 150 salî bi awayê fermî û camêran dozên xwe dimeşênin jî, encamek li rastê xuya nake. Dekontên bêcdayîna erdên Mala Bego hîn jî li ber destê wan hene ku heta salên 1980yî bacên erdên xwe yên tapûkîrî dane.
- ²⁸ Li gor ku qanûnê "soyadî" yê Komara Tirkîyeyê hatîye di sala 1934an de hatîye îlnakirin û di sala 1935an de ketîye merîyetê, ev malên ha, hîn jî li van gundan niştecih bûne. Newxe gundê Holê, di van salan de xerabe ye. Muhtemelen ev rûdan, di sala 1900î de qewimîye.